

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

Sofya
21-23 Nisan 2000

Editor
Ali Çaksu

Önsöz
Ekmeleddin İhsanoğlu

PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Satiat ve Kültür
Araştırma Merkezi (İRCİCA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Vcb-sitesi: <http://i/ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Tañlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

İRCİCA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri ! editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merckzi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sım.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0
1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

BULGARİSTAN'DA TÜRK VAKIFLARI

Ömer Turan

14. asrın ikinci yarısında, I. Murat ve Bayezid dönemlerinde fethedilen bugünkü Bulgaristan toprakları 500 yıla yakın bir süre Osmanlı hakimiyetinde kalmıştır. Osmanlılar, Rumeli'de hakimiyetleri altına aldıkları her yerde olduğu gibi, bugünkü Bulgaristan topraklarında da imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Söz konusu imar faaliyetlerinde vakıf eserlerinin ve vakıf müessesesinin çok önemli bir yeri vardır. Bugünkü Bulgaristan coğrafyasında bilinen ilk Osmanlı vakfı, Eski Zağra (Stara Zagora)'da 1415 (H.818) yılında, yani şehrin Osmanlı hakimiyetine geçişinden 52 sene sonra kurulmuş olan Sarım Bey oğlu Umur Bey Vakfı'dır. Köstendil'de 1488-89 yılında (H.894) kurulan Vezir Halil Paşa Vakfı, Filibe'de (Plovdiv) 1470 yılında (H.875) kurulan Rüstem Paşazade İskender Bey Vakfı, 1471 yılında (H.876) kurulan İsfendiyar oğlu İsmail Bey Vakfı, 1500 yılında kurulan (H.906) Sadrazam Çandarlı İbrahim Paşa Vakfı, 1501 yılında kurulan (H.907) Vezir-i Azam Mustafa Paşa Vakfı, Plevne'de (Pleven) 1495 yılında (H.901) kurulan Mihaıl oğlu Ali Bey Vakfı, Sofya'da ve Niğbolu'da (Nikopol) 1506'da (H.912) kurulan Yahya Paşa Vakfı ve yine Sofya'da 1547'de (H.954) kurulan Sofu Mehmet Paşa Vakfı ilk dönemde kurulan diğer büyük vakıflar arasındadır.¹

Bugünkü Bulgaristan topraklarında kurulmuş Osmanlı vakıfları ile ilgili vakıfnameler ve diğer belgeler büyük ölçüde Ankara'da, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile kurulan Bulgaristan Prenslığı döneminde (1878-1908) Bulgaristan'da ve Doğu Rumeli Eyaleti'nde bulunan Türk vakıfları ile ilgili belgeler ise büyük ölçüde İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, Bab-ı Ali Evrak Odası Rumeli-i Şarkî Evrakı ve Bab-ı Ali Evrak Odası Mümtaze Kalemi'nde bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde, vakıfların isimlerine göre düzenlenmiş fihrist defterlerine göre, bugünkü Bulgaristan coğrafyasında vakıf kurmuş vakıfların sayısı 403'tür. Bunlar tescil edilmiş vakıf sahipleridir. Bunlara tescil edilmeyenler de dahil edilir, bugünkü Bulgaristan topraklarının dışında kurulmuş bazı vakıfların bugünkü Bulgaristan topraklarında da hayratlarının bulunduğu düşünülür, Tapu Kadastro Arşivi başta olmak üzere diğer arşiv, kütüphane ve müzelerdeki vakfiyeler de ilave edilirse bugünkü Bulgaristan coğrafyasında kurulmuş

¹ Osman Keskiöglü - A.Taha Özaydın, "Bulgaristan'da Türk-İslâm Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, c.XVII, 1983, s.112; Osman Keskiöglü, *Bulgaristan'da Müslümanlar ve İslâm Eserleri*, Hilal Yayınları, s.13.

vakıfların sayısının yukarıda verdiğimiz vâkif sayısından çok daha fazla olması gerektiği kendiliğinden ortaya çıkar.²

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nin, Ağustos 1992 tarihli fihristine göre³ Bulgaristan'da kurulmuş 370 vakıf üzerinde yapılan incelemelerimizde şu sonuçlarla karşılaşmıştır. Bunların %69.7'si (258 adet) gayri-menkul, yani akar ve hayrat vakıfları, %25.6'sı (95 adet) ise para vakıflarıdır.⁴ Toplam 370 vakfın %88.1'i (326 adet) erkekler tarafından, %11.8'i (44 adet) ise kadınlar tarafından kurulmuş vakıflardır. Hasan Yüksel'in araştırmalarına göre Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri tesis edilen ve vakfiyeleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 26.000 vakfın 2.309'u, yani %8.8'i kadınlar tarafından kurulmuştur.⁵ Bu durum Bulgaristan coğrafyasında vakıf kuranlar arasında kadın vâkıfların oranının imparatorluğun genelindeki orandan biraz daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum da aşağıda daha geniş olarak ele alınacağı gibi Bulgaristan'ın imparatorluğun merkezi olan İstanbul'a yakınlığı ile izah edilebilir.

Bulgaristan'da kurulan vakıflar arasında mal varlığı az olan vakıflara rastlanılmakla birlikte, Osmanlı hanedanına veya üst düzey idarecilerine ait zengin vakıfların varlığı ilk etapta dikkatimizi çekmektedir. İmparatorluğun en varlıklı kesimini hanedan ve hanedana yakın üst düzey idarecilerin teşkil ettiği göz önüne alınır ve bunların da İstanbul'da ikamet ettikleri hatırlanırsa, çoğunlukla bunların kurdukları vakıfların İstanbul'a pek uzak olmayan Bulgaristan'da yer alması tabii karşılanabilir. Bulgaristan'da vakıf kuranlar arasında kadın vâkıfların oranının Osmanlı İmparatorluğu'nun genelindeki kadın vâkıfların oranından yüksek oluşu da aynı sebeptendir. Bir fikir vermesi bakımından, bugünkü Bulgaristan topraklarında, Kanuni Sultan Süleyman vakıflarına vakfedilen köy, mezra, değirmen, ve mahsulleri vakfedilen bazı köylerin bir listesini vermek istiyorum ki, sadece bu listede 70 civarında

² Keskiöglü, *Bulgaristan'da Müstümanlar ve İslâm Eserleri*, s.13.

³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (Bundan sonra VGMA), *Bulgaristan Topraklarında Kalan Vakıfların Defterlerimizde Mukayyet Kısmının Yeni Fihristidir*, Ağustos 1992.

⁴ Para vakıflarının İslâm hukukunda ve Osmanlı toplumundaki yeri konusunda bk. Nâsi Aslan, "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler", *Diñi Araştırmalar*, c.1, S.2, Eylül-Aralık 1998, s.93-119; Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, S.IX, 1971.

⁵ Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın", *Osmanlı*, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.49; Osmanlı vakıfları konusunda pek çok esere imza atmış Nazif Öztürk ise Osmanlı döneminde 35.000'in üzerinde vakıf kurulduğunu tahmin etmektedir. Bk. Nazif Öztürk, "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, C.V, Ankara, 1999, s.37; Kadın vakıflar konusunda bk. *Tarihimizde Vakıf Kuran Kadınlar: Hanım Sultan Vakfiyeleri*, İstanbul Araştırma Merkezi, İstanbul, 1990.

vakfedilmiş köy yer almaktadır: Filibe nahiyesinde Blasiç Ropçozlar, Rahve Ropçozlar, Çarnova, Kuyluk, Novase, Derelü (Değirmenderesi), Yenice (Karaorman), Prada (Donuz Deresi) ve Kosva köyleri; Zağra kazasında Umurlu köyü; Tatar Pazarı nahiyesinde Dolani, Develer, Bane (Doğan), Doğan-ı Hafızan köyleri ve Yaylak-ı Despot, Tuğça Osman, Karlık köyleri mahsulleri; Bergos nahiyesinde Gündüzlü, Hotaçlı (İtobası), Uzundoğan, Yayvanköy, Akpınar (Konurlu) köyleri ve Arabadası mezrası; İstanimaka nahiyesinde İstanimaka, Paroşa (Arnavudlar) ve Muradbeylü (Yitilmiş) köyleri; Çepine nahiyesinde Kamanıçe, Rokitova, Konstanova, Bana, Dorkova ve Korva köyleri; Samakov nahiyesinde Belçe-i Bâlâ, Belçe-i Zir, Kindobrinska, Godlova, Baçova ve Draglišta köyleri; Filibe civarında dört değirmen, çayır ve dalyanın mahsulü; Kapolis Nehri üzerinde üç değirmen; Karankol nahiyesine bağlı Karankol, Çölmek (Gogniç), Sekban(İtobası), Novasel, Çirpan, Vırjava, Karapınar, Yastosa-i Atık, Yastosa-i Cedit, Mirzan-ı Büzürg, Mirzan-ı Küçük, Esrive, Hanlar, İsmail-ı Dıraz, Menteşelü (Rumlu), Küçük Menteşelü, Yundoğlanı, Darnobası, Donuzderesi, Köleler, Reisobası, Müslim-i Muhammedi, Kaluker, İspirmogili, Novasel ve Gaganiç köyleri; Zihne kazasında Zelhova, Manolis, Porna, Dekalışta, Çerplani, Azdravik, Küçük Azdravik, İspaniç ve Bladiç köyleri, Gornıçok mezrası ve Kisrapoli köyü mezrası.⁶ Gazi Yahya Paşa'nın Haremeyn, Üsküp'te yaptırmış olduğu imaret ve Sofya'da kurmuş olduğu çeşmelere harcanması kaydıyla vakfettiği mallarından bugünkü Bulgaristan sınırları dahilinde bulunan da şunlardır: Sofya'da bir bezistan, 187 dükkân, 8 oda, 102 mahzen, 1 kervansaray, Latinler için bina edilen odalar, 7 değirmen, 1 kırışhane, 1 bahçe, 2 ev, 4 çiftlik, 1 hamam, 1 balıkçı dükkânı, 1 arsa; Filibe'de Kalyorve köyü, Yurdalanı ve Değirmenalanı mezraları, 4 değirmen, 3 çeltik değirmeni, 135 davar, 456 baş su sığırı; Niğbolu'da bir kervansaray, 90 dükkân, 23 debbâğ dükkânı, 26 oda, 2 ev, 1 tekke, 2 tuz ambarı, 1 başhane, 3 ahır, 1 arsa ve 1 çiftlik; Lofça'da bir hamam; Şumnu'da bir hamam; Hırsova'da 1 hamam ve 1 arsa; Ezgin'de 1 hamam, 1 başhane, 1 bostanlık ve 1 değirmen.⁷

Vakıf kurucularının dünya görüşleri ve hayat anlayışlarına paralel olarak bu vakıfları kurma sebepleri söz konusu vakıfların vakfiyelerinde yer alır. Vakfiyelerin tamamına yakınında geçtiği gibi, bu dünya ve bu dünyadaki servet, şöhret ve şevket geçicidir. Kimse ölümden kurtulamamıştır. Ahiret ise ebedidir. Dünya ahiretin tarlasıdır. Sadaka vermek ve kalıcı hayırlar yapmak, yani vakıflar kurmak suretiyle malların ebedileştirilmesi, sevap hanesini açık tutmanın en

⁶ VGMA, Defter Nu.135.

⁷ VGMA, Defter Nu.629.

akıllıca yoludur.⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nu kuranların ve yöneticilerinin "voksul doyurucu sofraya sahipleri" ve "dünya halkına nimetler yedirir" insanlar olmaları sebebiyle yardımlaşmaya çok önem vermeleri, takip eden yüzyıllardaki hanedan mensuplarının ve onları örnek alan diğer üst düzey idarecilerin de bu anlayışın devamı manasına gelen vakıflar kurmalarında önemli bir rol oynamıştır.⁹ Bunlara ilaveten İslâm toplumlarında meydana gelen siyasî ve sosyal değişmeler, servetin teşhiri ve transferine yönelik psikolojik arzular, sosyo-ekonomik ihtiyaçlar, toplumun ahlâkî, zihnî ve kültürel yapısını, elde edilen servetin müsadere veya miras yoluyla bölünüp parçalanmadan, emin bir şekilde gelecek kuşaklara intikal

⁸ İstanbul, Sofya, Plevne, Köstendil ve Niğbolu'da malları bulunan Mehmed Paşa İbn-i Abdülmuîn Vakfı'na ait H.954 (M.1547-48) tarihli Arapça vakfiyenin Türkçe'ye tercümesinden: "... Bu dünya ve içindekilerin fani, ahireti süreklî ve baki, servetin ölümden kurtarıcı olmadığı, ne bir vali, velî ve ne de bir nebinin ölümden kurtulmadığı, ne bir sultan ve ne de bir hükümdarın ebedî kalmadığı, fetva veren müftülere ölüm fetvasının verildiği, kadınlara vefat hükmünün kesildiği, kumandanlara orduların fayda vermediği, lüks ve refahın bir şey ifade etmediği, izzetin zillet, sıhhatin illet, her ikramın sonu minnet ve sefalet, her rütbenin sonu ziyet ve musibet, nimete karşılık sorumluluk ve şiddet, varlık yokluğa, sevinç hüznün ve kedere namzed, balı zehirle hem-lezzet, bir kısım dirhemi-dinarı ateşe sevk eder, altını gümüşü tükenir biter, şan ve şöhrat vebale iter, makam-mansıb yokluğa gider, orada oturanlar her an ya cennete veya cehenneme seferber olduğu açık bir hakikat; alemin yaratılıp gerçeklerin gösterilmesi Hakk'a ibadet ve itaat, en iyi mükafata nail olmak için sağlam bir veret olduğunu "Ahiret dünyanın tarlasıdır" prensibine riayetle anlayan ve gaflete düşürenlerden aklını kullanarak kaçan, en güzel iş ne ise onu yapıp bu günden yarını için hazırlanan, malını boşa gitmeyen işler için harcayan, en iyi dost ve komşu olarak hayırlara bel bağlayan, en iyi insan olan Peygamber'in "insan öldüğü zaman üç şey hariç yaptıkları sona erer: Süreklî hayra vesile olan harcaması, faydalanılan ilmi ve kendine dua eden çocuğu." sözünü, Rahman'ın yardımlarına mazhar olan Osmanlı sultanları gibi anlayan ve gereğini yapan, büyük imaretler ve çeşitli hayrat kuran, onları yaşatacak birçok vakıflarda bulunan sultanlar gibi davranan, büyük devlet adamı olan ve devlete dünyaya nizam veren, insanların ihtiyacını gideren, sağlam görüşlüye işleri gören, halkı idare eden, diğer yöneticilere yön veren, fakir ve gariplere yardım eden, komutanlara savaşta önderlik eden, melek gibi hasletler edinen, adaletle yönetip kanuna uyan, zulüm ve sapkınlık karanlığını dağıtan, kudret ve ihtişam sancağını her tarafta diken ve dalgalandıran, fakirlere imdat, yoksullara ihsan eden İkinci Vezir Mehmed Paşa bin Abdülmuîn (Allah yönetimini görkemi olmakta daim, kalbini gafletten beri eylesin) Peygamberin yoluna uyarak Hakk'ın terbiye ihsanıyla gafletten uyanarak, iyilikte bulunmanın malını bereketli kılacağını kavrayarak, kendisine kalacak olan şeyin ancak yaptığı hayırlar olacağını anlayarak, her şeyin ortaya serileceği, güç ve yardımının fayda veremeyeceği güne inanarak, bedenini fenasına sonra namının sürüp gitmesini ve öldükten sonra da sevabı yazılmaya devam edenlerden olmayı umarak..." Bk.VGMA, Defter Nu. 980.

Varna kazasına bağlı Balçık kasabasında bulunan Hacı Mehmed Abdi Vakfı'na ait H.970 (M.1562-63) tarihli Arapça vakfiyenin Türkçe tercümesi: "...İşbu vakfiyenin içindekiler sahih şer'i ve muteberdir. Muhteviyatı doğrudur. Dünya aldatıcı bir menzildir. Kimse umduğuna nail olamaz. Çünkü dünya hayatı bir yolculuktur. Sevinci keder, saadeti helak, süsü harab, lezzeti aldatıcıdır. Bu dünyada yüksek evler ve saraylarda yaşayanların gidecekleri en son yer, "Her fani şüphesiz yok olucudur" Ayet-i kerimesine göre, kabir çukurudur. Binaenaleyh akıllı kimse, fırsat elindeyken gününü değerlendirir, ve "Kişinin dünya malından kendisine kalan, yalnızca yiyip içtiği, giyip eskittiği ve bir de sadaka olarak verdiği"dir" Hadis-i Şerifine göre hareket ederek malını ebedileştirir. İşte Cenab-ı Hakk'ın rahmet ve mağfiretini umarak Harameyn-i Şerifeyni ziyaret eden, Safa ile Merve arasında koşan, Hacı Mehmed Bin Abdi de bu Hadis-i Şerif gereğince mallarını tasadduk ederek ebedileştirdi. Cenab-ı Hakk'ın inayetiyle sıhhat ve afiyette iken Allah'ın kendisine verdiği mal ve servetin akibetini düşünerek ahireti için azık hazırladı. Safi ve temiz bir niyetle bir kaç tane vakıf eser vakfetti..." Bk.VGMA, Defter Nu.988.

⁹ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, c.V, Ankara, 1999, s.25-26.

ettirme düşüncesi, devletin güç ve kudretinin sergilenmesi ve tebaanın nabzının tutulması gibi mütalaalar da Osmanlı insanını vakıf kurmaya yönelten faktörler arasında sayılabilir.¹⁰

Osmanlı yönetimi, fakiri, muhtacı, zayıfı koruyan, sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı müesseseleştiren bu vakıflarla – en azından sistemin iyi işlediği dönemlerde – asırlar boyu Balkanlar’da adaleti sağlamış, insanları ezmemiş ve ezdirmemiş, Müslüman-Hristiyan, zengin-fakir bütün insanları şefkatle kucaklamıştır. Ekrem Hakkı Ayverdi’nin tespitlerine göre, bugünkü Bulgaristan topraklarında 3.339 Osmanlı vakıf eseri inşa edilmiştir. Bunların 2.530’u cami, tekke ve zaviye gibi dinî yapılar; 415’i mektep ve medrese gibi eğitim yapıları; 370’i de han, hamam, çeşme ve köprü gibi sosyal yapılarıdır.¹¹ Burada unutulmaması gereken husus, Ayverdi’nin tespitlerinin sadece vakıf eseri binaların bir listesi olduğudur. Bugünkü Bulgaristan topraklarında kurulmuş vakıfların tam sayısına sahip olmadığımız gibi, vakfedilmiş mülklerin sayısını da bilmiyoruz.

Bugünkü Bulgaristan topraklarında Osmanlılar döneminde kurulduğundan bahsettiğimiz vakıfların ve vakıf eserlerinin, büyük ölçüde 16.-18. yüzyıllar arasındaki dönemin mahsulleri olması ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkanlarda kaydettiği genel gerilemeye paralel olarak takip eden yüzyıllarda daha az sayıda vakıf kurulması ve daha az sayıda vakıf eseri inşa edilmesi beklenir. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan belgeler bizim bu beklentimizi teyid etmemişlerdir. Söz konusu arşivde bulunan, bugünkü Bulgaristan topraklarında kurulmuş bütün vakıfların vakfiyelerini inceleyemedim. Fakat inceleyebildiğim 130 vakfiyenin 80’den fazlasının 19. yüzyılda kurulduklarını gördüm.

İlk yıllarda kurulan bazı vakıf eserlerinin hem bu topraklarda cereyan eden savaşlar, hem de bakımsızlık sebebiyle yıkıldıkları tahmin edilebilir. Örneğin Evliya Çelebi, XVII. yüzyıl ortalarında, Filibe şehrinde 53 camiden bahsetmektedir.¹² E. H. Ayverdi, cihat defterlerini kullanarak yaptığı araştırmasında bu şehirde yapılan cami ve mescitlerin sayısının toplamını 78

¹⁰ Öztürk, “Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları”, s.36-37.

¹¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Eserleri*, c.IV, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1982: Bugünkü Bulgaristan’ın Hacıoğlu Pazarı, Razgrad, Ruşuk, Silistre, Tırnova, Tatar Pazarcık, Varna, Balçık, Eski Cuma (Tırgovişte), Yeni Pazar (Novibazar), Yenice Zağra (Nova Zagora), Yanbolu, Zağra-i Atik şehir-ve kazalarında kurulmuş vakıf eserleri için bk. İsmail Selimoğlu-Sadi Bayram, *İnsanlığın Yüz Karası; Bulgar Mezalimi ve Bulgaristan’daki Vakıf Eserler, Camilerimiz*, Ankara, 1989, s.31-48.

¹² *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.III, s.384.

olarak vermektedir.¹³ İngiliz belgelerinde ve M. Kiel'in çalışmalarında da teyid edildiği üzere salnamelere göre 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi şehirde 33 cami bulunmaktadır. Savaşın hemen akabinde, Berlin Antlaşması gereğince kurulacak olan Doğu Rumeli Vilayeti'nin yönetim esaslarını tesbit etmek üzere Filibe'de bulunan Avrupa Komisyonu'nun İngiliz başdelegesi Sir H. D. Wolff'un 10 Kasım 1878 tarihinde Londra'ya gönderdiği bir rapora göre ise Ruslar şehirde bulunan 33 cami ve mescidin bir kısmını tamamen yıkmışlar, bir kısmını çeşitli derecelerde tahrip etmişler, kalanları ise depo ve samanlık olarak kullanılarak ibadet edilebilir durumda bir eser bırakmamışlardır.¹⁴

Bugünkü Bulgaristan toprakları 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır. Bir "ırklar ve yok etme savaşı" olarak tanımlanan bu savaş esnasında bilhassa şehir merkezlerinde inşa edilen çok sayıda vakıf eseri tahrip edilmiştir. Filibe tek olumsuz örnek değildir. Diğer şehirlerdeki durum da bundan farkısızdır. Rus ordularının girdiği hemen bütün şehirlerdeki vakıf eserleri üzerinde benzer tarzda tahribat gerçekleştirilmiştir. İngiliz konsolosu Blunt'un raporuna göre 1878 yazında Kızanlık ve civarında 24 cami yıkılmıştır.¹⁵ Tatar Pazarcık'taki 22 camiden dokuzu yakılmış, beşi tamamen yıkılmış, yedisi değişik ölçüde tahrip edilerek 1880 yılında sadece bir eser bırakılmıştır.¹⁶ Savaşın sonra Tatar Pazarcık ve civar köylerindeki 182 cami ve medrese yakılıp yıkılmak suretiyle ortadan kaldırılmıştır. Doğu Rumeli Vilayeti'nin kuruluşundan 1 Ekim 1879 tarihine kadar adı geçen bölgede 756 İslâmî eser tahrip edilmiştir.¹⁷ Bu listeyi uzatmak mümkündür. Maksadımız söz konusu savaş döneminde bugünkü Bulgaristan topraklarındaki vakıf eserlerinde gerçekleştirilen tahribat konusunda bir fikir vermek olduğu için burada bırakıyoruz. Rusların bugünkü Bulgaristan topraklarını işgal etmeleri ile birlikte bölgede kurulan geçici Rus yönetimi, Türk vakıflarının idaresine el koymuştur.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'na göre yaklaşık olarak bugünkü Bulgaristan topraklarının kuzeyinde, İstanbul'a bağlı ve merkezi Sofya olan Bulgaristan Prensiği ve

¹³ Ayverdi, s.218.

¹⁴ Söz konusu rapor ve bu raporda durumları tek tek tanımlanan 33 eser için bk. Ömer Turan, "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Filibe'de Yıkılan Osmanlı Eserlerine Dair Bir İngiliz Belgesi", *Kubbealtı Akademik Mecmuası*, Y.25, S.4, Ekim 1996, s.241-251.

¹⁵ Public Record Office (PRO), Foreign Office (FO), Confidential Prints, Nu.881/3578, s.24-25.

¹⁶ PRO, FO, Parliamentary Papers, 1880, c.LXXXI, s.96-99; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A.MTZ.04, Nu.102/22.

¹⁷ Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s.211-212.

güneyinde merkezi Filibe olan Doğu Rumeli Eyaleti kuruldu.¹⁸ Berlin Antlaşması'nın 12. maddesi, Bulgaristan Prenslığı'nde bulunan vakıf arazilerinin ve mülklerinin geleceğini tespit etmek üzere en geç iki yıl içerisinde bir Türk-Bulgar ortak komisyonunun kurulmasını ve problemleri halletmesini hükme bağladı.¹⁹ Bu çerçevede Osmanlı hükümeti, Ferik Nihat Paşa ve Şura-yı Devlet Azası'ndan Fazıl Bey'i söz konusu komisyona Türk delegeleri olarak tayin etti. Hükümet, Nihat Paşa ve Fazıl Bey Sofya'ya hareket etmeden evvel, 19 Şubat 1880 tarihinde, kendilerine Bulgaristan Prenslığı'nde bulunan mirî ve vakıf emlakı konusunda görüşlerini ortaya koyan bir talimat verdi.²⁰

Bu talimatta evvela mirî emlak konusundaki Türk görüşü ortaya konuldu. Buna göre, hükümet konağı, kışla, karakol, telgrafhane gibi yerler mirî mallardır. Efrad tarafından istimplâki mümkün iken devletin tasarrufunda bulunan ve geliri hazineye giden akarât da mirî emlaktır. Binaenaleyh bunun gibi musakkafat-ı miriyye ile rüsumat dahilinde icra olunan han, hamam, dükkan, mağaza, değirmen, fabrika, çiftlik, mirî orman ve sevad tabir olunan otlaklar gibi devletin istifade edebildiği akarât, yani bütün gayri-menkul mallar ilgili komisyon marifetiyle incelenecek ve sınıflandırılacak, bedeli misliyle, Bulgaristan hükümeti talip olursa Bulgaristan hükümetine satılacak, Bulgaristan hükümeti talip olmazsa açık arttırma suretiyle diğer müşterilerine satılacak, bu da mümkün olmazsa devlet namına iltizam ve icar kılınacaktır. Fakat ıslahhane, hastahane,

¹⁸ 1878-1885 yılları arasında yedi yıllık bir ömrü olan Doğu Rumeli Vilayeti için bk. Aydın.

¹⁹ Berlin Antlaşması'nın onikinci maddesi: "İslâm vesairesinden emlak sahibi olup da Emaretin haricinde itihaz-ı mesken ve me'va edecek olanların emlakını ya iltizama vererek veyahud diğerleri marifeti ile idare ettirerek muhafaza edebileceklerdir.

Osmanlı ve Bulgarlardan mürеккеb bir komisyon emlak-ı miriyye ve mevküfün Babıali hesabına suret-i ferâğ ve istimaline müteallik işlerin cümlesine ve bunlarla bir ilişigi bulunacak efradın mesalihini iki sene zarfında tesviyeye memur olacaklardır.

Bulgaristan ahalisini memalik-i saire-i Şahaneye seyahat eden veya ikamet edecekleri memurin ve kavanin-i Osmanıyyeye tabi olacaklardır." Nihat Erim, *Siyasi Tarih ve Devletlerarası Hukuk Metinleri*, İstanbul, 1953, s.409.

Berlin Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Balkanlarda terketdiği diğer yerlerdeki vakıf mülkleri ve mirî emlak konularının halledilmesine dair de hükümler taşımaktadır. Bu yerlerde de Bulgaristan örneğinde olduğu gibi ortak komisyonlar kurulacaktır. Karadağ'da kalan vakıf ve mirî malların tesbit ve tesviyesi için kurulan komisyon, bu komisyonun Türk delegesi Şekip Beyefendi'ye verilen talimat için bk. Nazif Öztürk, "Osmanlı Devleti'nin Elinden Çıkan Balkanlardaki Vakıfların Muhafazası Konusunda II. Abdülhamid (1877-1909) Döneminde Alınan Tedbirler", *X. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, s.273-281.

²⁰ Bulgaristan'daki mirî ve vakıf emlakı ile ilgili Türk-Bulgar Komisyonu'nun Türk delegelerine verilen talimat ile Sırbistan'daki mirî ve vakıf emlakı ile ilgili komisyonun Türk delegesine verilen talimat aynıdır. Sadece Sırbistan ve Emaret kelimeleri ve delegelerin isimleri değişmektedir. Bk. BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, Nu.962/60-26, s.38-41. Söz konusu talimatta geçen vakıflarla ilgili terimler için bk. Ömer Hilmi Efendi, *İthaf-ül Ahlaf fi Ahkam-ül Evkaf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1977(?); Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İslâm Ansiklopedisi*; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikasında Vakıf Mütessesesi*, Ankara, 1988; Ali Himmet Berki, *Vakıf Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tabirler*, Ankara, 1966.

kasabalar, köyler, meralar, bataklıklar ve seyir yerleri gibi amme menfaati için tahsis olunmuş metruk arazi tamamen ammenin menfaatine mahsus olarak kalacaktır.²¹

Türk-Bulgar Vakıf Komisyonu'nun Türk temsilcilerine verilen talimatta, Bulgaristan'daki vakıflar beş gruba ayrılmıştır. Camiler, mescitler, medreseler, mektepler, imaretler ve tekkeler gibi Müslümanlara mahsus hayır kurumlarına "hayrat"; çeşmeler, köprüler ve kaldırımlar gibi Müslüman – gayri-Müslim herkese hizmet veren yapılara da "müberraat" denir. Hayrat ve müberraat vakıfları birinci grubu teşkil ederler. Yerlerinde kalacak Müslümanların ihtiyaçlarını karşılayacak kadar cami ve mektep ve ammeye ait olan çeşme ve köprü gibi şeyler bırakılıp Müslüman ahalisi tamamen göçmüş yerlerde bulunan, kendilerine ihtiyaç kalmamış camiler ve mescitler yıkılarak enkazı ve arsası ayrı ayrı satılacaktır. Bunlardan sağlanacak gelir Osmanlı topraklarında yapılması gereken cami, mescit, mektep ve medrese gibi binaların inşasına harcanacaktır.²²

Talimatnameye göre geriye kalan dört grup vakıf yukarıda işaret edilen hayrat ve müberraatın masraflarına ve bundan fazlası vakıf kurucularının evlatlarına mahsus gelirdir. Bunların birinci grubunu icare-i vahideli denilen evler, hanlar, hamamlar ve sair vakıflar teşkil eder ki bunlarda hiç kimsenin alakası yoktur ve vakıfları tarafından yıllık veya aylıkla kiraya verilirler. Bunlar açık arttırma ile satılıp vakıflarına gelir kaydedilecektir. İkinci grubu icareteynli vakıflar teşkil eder. Bunların senelik kiralari ne kadar ise bunları tasarruf edenden kırk misli alınıp vakfa verilmesi uygundur. Üçüncüsü mukataalı vakıflardır. Bunların yeri vakfın, binası ise sahibinin mülküdür. Bunların muhallaatı olmadığından yıllık kiralalarının otuz misli karşılığında bir bedelle bu statülerinden kurtarılarak satılabilirler. Dördüncüsü ise vakıf arazilerdir. Bir köyün, bir çiftliğin veya belirli bir miktar arazinin öşürü bir vakfa tahsis olunur. O araziyi kullanan kimseler öşürlerini bu vakfa verirler. Tanzimat döneminde Maliye Hazinesi bunların ekserisini zaptederek bunların vakıflarına birer bedel tayin etmiştir. Bu bedeller 1880'li yıllardaki hasılatın ancak onda biri nisbetindedir. Binaenaleyh Bulgaristan Prenslığı ya bunları eskiden olduğu gibi vakıfları canibine vermek veya on iki seneliği itibarıyla bir miktar belirleyip vakıfların hukukunu ıskat eylemek durumundadır. Mirî ve vakıf emlakında müstecir veya mültezim gibi ilişkisi olan insanların hukuku da komisyonda göz önüne alınmalı ve haklarının kaybına meydan verilmemelidir.²³

²¹ BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, Nu.962-26, s.38.

²² BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, Nu.962-26, s.38.

²³ BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, Nu.962-26, s.38.

Türk-Bulgar Devlet ve Vakıf Emlak Komisyonu çalışmalarına 1 Nisan 1880 tarihinde Sofya'da başladı. Görüşmelerde evvela mirî emlak terimi tartışıldı. İlk oturumlardan itibaren Bulgar tarafının her bir kavramı tartışmak suretiyle görüşmeleri uzatarak zaman kazanmak yolunu tuttuğu anlaşıldı. Komisyon ilk 56 oturum boyunca mirî emlak kavramını ve bu kavramın içeriğini tartıştı.²⁴ Komisyonun Türk üyeleri komisyon çalışmalarının başlamasından iki büyük yıl sonra Bulgar delegelerin tutumlarını ve varılan durumu anlatarak İstanbul'dan yeni bir talimat istediler. İstanbul'dan gönderilen 2 Eylül 1882 tarihli talimatta mirî emlak kavramının içeriğinde ısrar etmelerine, bunun yanısıra vakıf mallarının durumunun da görüşülmesine yer verildi. Bu çerçevede vakıf emlakı meselesi de Komisyon çalışmalarına alındı.²⁵

Türk-Bulgar Devlet ve Vakıf Emlak Komisyonu bu minval üzere çalışmalarını Sofya'da yürütürken, bu komisyonun çalışmalarını takip için devrin önemli hukukçusu Ali Haydar Efendi'nin başkanlığında İstanbul'da bir başka komisyon teşkil edildi. İstanbul'da teşkil edilen komisyon, Sofya'daki Türk-Bulgar Komisyonu'nun 56'sı mirî emlak ve 15'i vakıf emlakı ile ilgili toplam 71 oturumunun zabıtlarını inceledi ve duruma ilişkin bir rapor hazırladı. 16 Ağustos 1883 tarihli bu rapora göre, Bulgarlar, Osmanlılar döneminde mirî arazi statüsünde bulunan devlet arazisinin mülkiyetinin bölgede yeni kurulmuş olan Bulgar devletine geçmesini savunuyorlardı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti'nin vakıflar üzerinde denetim ve gözetim hakkının bulunduğunu ve artık bu hakkın yeni Bulgar devletine geçmesi gerektiğini ileri sürerek vakıf mülklerini kontrollerinde tutuyorlar, Türk-Bulgar Vakıf Emlak Komisyonu'nun çalışmaları uzadıkça da vakıf mallarını ellerinde tutmayı sürdürüyorlardı.²⁶ Bu itibarla İstanbul'da Ali Haydar Efendi'nin başkanlığını yaptığı komisyon, Osmanlı hükümetine, Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler nezdinde teşebbüse geçerek antlaşmanın devlet ve vakıf mülkleri ile ilgili maddelerini uygulamaktan kaçınan Bulgar hükümetini şikayet etmesini tavsiye ediyordu.²⁷

Bir yanda bütün bu gelişmeler cereyan ederken öte yanda Türk-Bulgar Vakıf Emlak Komisyonu toplantılarını sürdürüyor, Bulgaristan temsilcilerinin tutumlarında bir değişiklik olmadığı için hiç bir mesafe kaydedilemiyordu. Bu

²⁴ Türk-Bulgar Mirî ve Vakıf Emlak Komisyonu'nun ilk 23 oturumunun tutanakları hakkında bk. BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, Nu.962/60-26, s.41-45; Ayrıca BOA, A.MTZ.04, Nu.13/2; Söz konusu komisyon çalışmalarının diğer oturumları için bk. BOA, A.MTZ.04, Nu.7/9, 17/8, 18/98, 18/102, 18/107, 19/1, 19/7, 80/48.

²⁵ BOA, A.MTZ. 04, Nu.80/48, 107/38.

²⁶ BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, Nu.962/60-26.

²⁷ BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, Nu.962/60-26, s.61-65.

dönemde Bulgaristan'da mevcut İslâm vakıflarının tamamına yakınının kontrolü Bulgar hükümetinde idi. Dolayısıyla vakıf gelirlerini istedikleri gibi kullanıyorlar hatta bazı vakıf mallarını istedikleri şartlarda satabiliyorlardı.²⁸

Bu şartlarda Türk-Bulgar Vakıf komisyonu çalışmalarından bir sonuç alınamayacağıının anlaşılması üzerine, 83'ncü oturumdan sonra 20 Ocak 1885 tarihinde görüşmelere son verildi.²⁹ Türk hükümetinin talebi üzerine Fransa hükümeti Sofya'daki temsilcisi marifetiyle Bulgar hükümetine baskı yapmayı denedi ise de bu teşebbüsten de bir sonuç alınmadı. Türk hükümeti, hiç olmazsa, komisyon çalışmalarından bir karar çıkana kadar vakıfların yönetiminin Türk-Bulgar Vakıf Komisyonu'nda olmasını, bu komisyonun mütevelliler vasıtasıyla vakıfları yönetmesini, mütevellilerin olmaması durumunda İslâm cemaatleri vasıtasıyla bu yönetimin gerçekleştirilmesini istedi. Daha sonra üzerinde büyük fikir ayrılıkları olan konuları bir tarafa bırakarak uzlaşılması ihtimali bulunan konuları bir sonuca bağlamayı teklif etti ise de buradan da olumlu bir sonuç elde edemedi. 1885 yılında Bulgaristan Prenslığı'nin Doğu Rumeli Vilayeti'ni ilhak etmesiyle ortaya çıkan yeni problemler, vakıflar meselesini gündemden uzaklaştırdı.³⁰

Bulgaristan Prenslığı'nde vakıf ve mirî emlak meselesi hakkında 1880-1885 yılları arasında yaşanan gelişmeleri yukarıda belirttik. Doğu Rumeli Vilayeti'nin merkezi olan Filibe'de Müslümanların ibadet ve eğitim yerlerinin ve vakıf mallarının yönetilmesine nezaret etmek üzere burada bir komisyon teşkil edilmişti. Bu komisyonun, Müslümanların haklarının korunmasında yeterince müessir olamadığının görülmesi üzerine söz konusu hayır kurumlarının iyi yönetilmelerini sağlamak ve Müslümanlara yardımcı olmak üzere İzmir eski naibi, tanınmış hukukçu Ali Haydar Efendi Filibe'ye gönderildi. Ali Haydar Efendi, Filibe'deki Müslümanların problemleri ve bu problemlerin nasıl çözümlenebileceği konularında İstanbul'daki Meşihat makamı ile sürekli haberleşti.³¹

İstanbul'daki Şeyhülislamlık makamı, Berlin Antlaşması ile Osmanlı hakimiyetinden çıkışları tescil edilen Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'da bulunan Müslümanların inançları istikametinde varlıklarını sürdürebilmeleri için bir giriş, bir sonuç ve on bölümden oluşan 103 maddelik bir talimat yayınladı. Bu talimat ana hatlarıyla halifelik kurumunun önemini

²⁸ Bilâl Şimşir (Haz.), *Rumeli'den Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu, c.III, Ankara, 1989, s.613-617.

²⁹ BOA, A.MTZ.04, Nu.107/38.

³⁰ Ömer Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s.204.

³¹ BOA, A.MTZ.RŞ, Nu.10/1, 12/2, 12/9, 14/2, 14/9.

vurguluyor, halife ile ümmet arasındaki münasebetin Şeyhülislam ve müftüler vasıtasıyla sağlanacağı cihetiyle silsile-i meratibin önemini anlatıyor, böylece bu bölgelerde müftülerin mutlaka Şeyhülislam'ın icazet verdiği insanlar arasından seçilmesi gerektiğini söylüyordu. Talimatnamenin yedinci bölümü vakıflarla ilgili idi. Burada sekiz madde halinde vakıfların en müessir bir şekilde fonksiyonlarını sürdürebilmeleri için vakıflar müdürlerinin cemaat meclislerine bağlı olarak çalışacakları, vakıfların gelirlerinin korunması için bir sandık oluşturulacağı, cami, mescit ve diğer hayratın bakım ve korunmasının Evkaf Müdürü'nün görevi olduğu, Evkaf Müdürlüğü'nün üç aylık ve yıllık bilançolar hazırlayacakları, müftülerin kendi bölgelerindeki vakıfları bir deftere kaydedecekleri, vakıflarla ilgili harcamaların da ayrı defterlere kaydedileceği, bilançoların yıl sonunda Meşihat'a gönderileceği gibi konular yer almaktaydı.³²

1885 yılında Bulgaristan Prenslüğü'nin Doğu Rumeli Eyaleti'ni ilhak etmesinden sonra Bulgar-Türk Vakıf Komisyonu yeniden toplanmamıştır. Vakıfların statüsünün tam olarak belli olmadığı bu dönemde vakıflar büyük ölçüde Bulgar yönetim tarafından idare edilmiş, kira gelirleri istenildiği gibi kullanılmıştır. Daha da ileri gidilmiş, Sofya'daki Kara Camii örneğinde olduğu gibi bazı vakıf malları Bulgar hükümetince kendi kendilerine satılmıştır. Bu meyanda kendilerine vaki olan itirazlara, kira gelirlerinin veya satışlardan elde edilen paraların, Bulgar-Türk Komisyonu'nun belirleyeceği vakıfların yöneticilerine verileceği cevabı verilmiştir.³³

Bulgar idareleri bazı durumlarda da şehirlerin tanzimi, yeni caddelerin açılması ve eski sokakların genişletilmesi gibi gerekçelerin arkasına sığınarak şehir merkezlerinde bulunan vakıf eserlerini yıktırılmışlardır. Ayverdi'nin belgelere dayanarak ortaya koyduğuna göre Sofya'da vakıf eseri olarak 82 cami ve mescit, 7 medrese ve darülkurra, 19 okul, 15 tekke ve zaviye, 3 imaret, 13 han, 11 hamam, kaplıca ve ılıca, 2 türbe, 7 kervansaray, 10 çeşme ve 1 sebil yapılmıştır.³⁴ 1289 Tuna Salnamesi'ne göre Sofya'da 44 cami ve 18 tekke bulunmaktadır.³⁵ Bulgaristan Prenslüğü Komiserliği'ne tayin edilen Ali Ferruh Bey'in 17 Ağustos 1902 tarihli bir raporuna göre ise Sofya'da Müslümanların elinde bir tane cami bırakılmış, diğerleri ya yıkılmış veya başka bahanelerle Müslümanların elinden alınmıştır. Bu raporda Sofya'da yıkılan veya Bulgarların mülkiyetine geçirilen vakıf malları, cami, mescit, okul, hamam, dükkan, hane, han, fırın, kahve dükkanı, ahır, arsa, bostan ve çayırılar şeklinde, adresleri ve ne

³² Öztürk, "Osmanlı Devleti'nin Elinden Çıkan...", s.276-278.

³³ Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria...*, s.205.

³⁴ Ayverdi, s.142.

³⁵ Salname-i Tuna, 1289.

durumda oldukları bildirilerek tek tek liste edilmiştir.³⁶ Rusçuk'ta Tüccar Vekili bulunan Mustafa Halid'in 16 Ekim 1897 tarihli bir raporunda da, söz konusu savaştan önce 29 cami bulunan şehirde, 7 caminin yıkıldığı, 16 tanesinin şehir planını bozduğu gerekçesiyle yıkılmasının kararlaştırıldığı, kalanlarının ise çeşitli derecelerde tahrip edildiği bildirilmektedir.³⁷

Sofya'daki Osmanlı Komiseri Ali Ferruh Bey'in 1902 yılında İstanbul'a yazdığı bir başka rapora göre, Bulgaristan Hükümeti'nce işgal edilen Türk vakıflarının toplam değeri milyonlarca levadır. Doğu Rumeli Eyaleti döneminde Bulgar hükümetinin şehir planı gerekçesiyle yıktığı vakif mallarına karşılık olarak ödeyeceği 44.000 leva 1897 yılında hâlâ ödenmemiştir. Ali Ferruh Bey'in raporuna göre Sofya'daki yüzlerce dükkân, hamam, otel gibi yapılardan 1902 yılına kala kala üç dükkân kalmıştır. Ticarî yerlerin yanısıra Filibe'nin Markovo, Karkovo, İhtiman ve Karnobat sancaklarına bağlı vakıf köyleri de vardır. Bu köylerin gelirleri ve öşürleri geleneksel olarak mütevellileri tarafından toplanmaktadır. Doğu Rumeli Vilayeti Nizamnamesi'nin 355. ve takip eden maddelerinde bu husus tasrih edilmiştir. Doğu Rumeli Vilayeti döneminde hükümet bu köylerin gelirlerini toplamış, masraflarını düşüktükten sonra mütevellilerine vermiştir. Ancak Doğu Rumeli'nin Bulgaristan Prensiği ile birleşmesinden sonra bu usûl de terkedilmiştir. Adı geçen mütevellilerin müracaatı üzerine Bulgaristan hükümeti prensip olarak bu vakıfları kabul etmiş ve mütevellilerini tanımıştır. Bulgaristan Maliye Bakanlığı, 1885-86 yılında 58.000 levanın Filibe'deki vakıfların mütevellilerine ödenmek üzere Doğu Rumeli bütçesinden düşülmesini hükümetine bildirmiştir. Bulgaristan Prensi'nin de kabul ettiği bu karara rağmen adı geçen miktar hiç ödenmemiştir. Her yıl söz konusu miktar Maliye Bakanlığı bütçesine bu şekilde kaydedildiği halde Prenslik müddetince bu paralar ödenmemiştir. Hatırlanması gereken husus, bu miktarın sadece Bulgaristan hükümetinin idare ettiği Filibe bölgesinin vakıflarının yıllık geliri olarak Bulgar hükümetinin belirlediği miktar oluşudur. Diğer bölgelerdeki vakıf gelirleri de bu şekilde hesaplanırsa ortaya önemli bir miktarın çıkacağı açıktır.³⁸

1891 ve 1892 yıllarında söz konusu Türk-Bulgar Vakıf Komisyonu'nun yeniden toplanması ve bununla ilgili olarak Komisyon çalışmalarına Türk temsilci olarak katılacaklara verilecek talimatnamenin hazırlanması için Ali

³⁶ Ali Ferruh Bey'in bu raporunun tam metni için bk. Mehmet İpşirli, "Bulgaristan'da Türk Vakıflarının Durumu (XX.Yüzyıl Başları)", *Belleten*, c.LIII, S.207-208, Ağustos-Aralık 1989, s.982-687.

³⁷ Eşref Eşrefoğlu, "Bulgaristan Türklerine ve Rusçuk'taki Türk Eserlerine Dair 1897 Tarihli Bir Rapor", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.1, 1972, s.19-37.

³⁸ Turan, *The Turkish Minority in Bulgaria...*, s.205-207.

Haydar Efendi'nin başkanlığında bir hazırlık komisyonunun toplanması söz konusu olmuştur. Bu cümleden olarak Başvekalet, 1894 yılı başlarında Maliye Nezareti'nden Bulgaristan'daki vakıflar ve bunların durumuna ilişkin bir rapor hazırlanmasını istemiş, bu rapor 10 Mart 1895 tarihinde Başvekalet'e verilmişse de takip eden yıllarda böyle bir Türk-Bulgar Komisyonu toplanmamıştır.³⁹

Sobranya'nın yani Bulgaristan Millet Meclisi'nin Müslüman milletvekillerinin 1903 yılında Sobranya başkanlığına ilettikleri 28 maddelik istekleri arasında camiler, tekkeler ve vakıflardaki Bulgar işgaline son verilmesi ve bu mekanların asıl sahipleri olan Müslümanlara devredilmesi hususu da yer almaktadır.⁴⁰ Bulgaristan resmî istatistiklerine göre 1897 yılında camilere ve İslâm vakıflarına ait arazi toplam olarak 32.543 dekar, 1908 yılında ise 41.374 dekadır. Buna göre en çok vakıf arazisi 12.461 dekarla Varna'da bulunmaktadır. Bunu 10.479 dekarla Rusçuk ve 7.652 dekarla Şumnu takip etmektedir. Buna göre Filibe bölgesindeki vakıf malları sadece 495 dekadır ki bu tek bir köy arazisinden bile küçük bir miktardır.⁴¹

1909 yılında, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra yapılacak anlaşmada vakıflarla ilgili olarak yer alacak maddelerin hazırlanması için çalışmalar başlatılmıştır. Bulgaristan'ın bağımsızlığının tanındığı 19 Nisan 1909 tarihli İstanbul Protokolü'nün ikinci maddesinde, "Bulgaristan Hükümeti nihayet üç ay müddet zarfında bir idare komisyonu teşkil edecek ve bu komisyon alâkadarın tarafından dermeyan olunacak metalip ve müddeiyatın hak ve sevaba mukarenetini tetkik eyleyecektir" cümlesi yer alır. Bu protokole ek bir sözleşmede de Bulgaristan'daki Müslüman Türklerin hakları ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Bu sözleşmenin yedinci maddesinde, Bulgaristan'daki cami, mescit gibi dinî ve hayır işlerine ayrılmış yapıların yıkılmayıp özenle korunacağı, bunların yıkılması kesin olarak gerekiyorsa Bulgar hükümetince tazminat ödeneceği ve bu parayla diğer din ve hayır kurumlarının tamir edilebileceği veya yenilerinin yapılabileceği yer almaktadır.⁴²

Balkan Savaşları sonunda 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul'da Bulgaristan ile Türkiye arasında imzalanan barış antlaşmasınının 12. maddesi Bulgaristan'daki Türk-İslâm vakıflarına dokunulmayacağı, Osmanlı kanunlarında öngörüldüğü gibi vakıf mallarına saygı gösterileceği hükmü yer almaktadır. Aynı

³⁹ BOA, A.MTZ.04, Nu.13/2, 31/43.

⁴⁰ BOA, A.MTZ.04, Nu.107/79.

⁴¹ *Annuaire Statistique du Royaume de Bulgarie, Quatrième Année 1912*, Direction Generale de la Statistique. Sophia, Imprimerie de l'Etat, 1915, s.130-131.

⁴² Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986, 368-370.

tarihte bu antlaşmaya ek olarak imzalanan bir sözleşme Bulgaristan'daki müftülükler hakkındadır. Bu sözleşmenin sekizinci maddesine göre Türk nüfusunun yoğun olarak bulunduğu yerlerde birer "Cemaat-ı İslâmiye" seçilecektir. Müslümanların eğitim ve vakıf işlerinden Cemaat encümenleri sorumlu olacaklar ve encümenler vakıfların sahipleri sayılacaklardır. Hükümet vakıflara dokunamayacak, bedeli cemaate ödenmeden hiçbir vakıf emlakı, cami ve mescit gibi binalar istimlak edilemeyecek, bir vakıf binası istimlak edilince cemaate aynı değerde bir arsa verilecek ve binanın bedeli peşin ödenecektir.⁴³

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, 26 Haziran 1919 tarihli Bulgar Resmî Gazetesi'nde yayınlanarak yürürlüğe giren "Bulgaristan Müslümanları Müessesat-ı Diniye İdare ve Teşkilatı Nizamnamesi" isimli yeni müftülükler tüzüğü'nün VIII. Bölümü vakıflarla ilgilidir.⁴⁴ Buna göre, Bulgaristan hudutları dahilindeki bütün vakıf mallarının idaresi, yani işletilmesi, kiraya verilmesi ve gelirlerinin kullanılması yetkisi cemaat encümenlerindedir. Halen mütevelliler tarafından yönetilen vakıflar da bu tüzük uyarınca mütevellilerinden alınarak vakfiyelerine göre yönetilmek üzere encümenlere devredilir. Encümenler İslam cemaatini temsil ederler. En az 40 Müslüman ailenin yaşadığı yerlerde cemaat encümenleri kurulur. Cemaat encümenleri köylerde beş, ilçelerde yedi ve illerde dokuz kişiden oluşur. 40 haneden az Türk cemaatinin yaşadığı yerlerde ise Bulgar hükümetinin tayin ettiği üç kişilik bir komisyon encümenin yerini alır. Her ne sebeple olursa olsun, bir cemaat meclisi dağıldığında elindeki cemaat emlakı en yakın cemaate geçer. Bu cemaat de dağılırsa, onun malları Başmüftülük tasarrufuna kalır.

1919 Tüzüğü'ne göre vakıfların idaresi konusunda çıkacak ihtilaflarda son sözü söyleme hakkı Bulgaristan Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı'mındır. Encümenler vakıfları satın alamazlar, satamazlar, ipotek edemezler. Aynı şekilde Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı'ndan izinsiz vakıf inşa edemezler, takas ve sözleşme yapamazlar. Bu amaçla gönderilecek dilekçelere, yapılacak işin mahiyeti ve o işten beklenen faydalara dair izahatı içeren bir yazı da eklenmelidir. Vakıfların inşaatı, onarımı, satımı ve kiraya verilmesi açık arttırmalar kanununa göre encümenliklerce yapılır. 1.000 levaya kadarki onarımlar sancak müftüleri, 2.000 levaya kadar olanlar sancak idarecileri tarafından onaylanılarak yapılır. 2.000 levanın üzerinde olan mal ve mülklerin satışı, inşaat ve kiraya verme işleri ilgili müftü veya müftü naibinin görüşünü içeren ve Başmüftülük vasıtasıyla giden bir raporla Dışişleri ve Mezhepler

⁴³ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s.370-373.

⁴⁴ *Dirjaven Vestnik* (Resmî Gazete), 26 Haziran 1919, Y.XLI, S.65.

Bakanlığı'na gönderilerek onay alınır. Bu tüzüğün yürürlüğe girişini takip eden altı ay içerisinde Başmüftülük, Bulgaristan hudutları dahilinde bulunan bütün vakıf mallarına ve camilerdeki din görevlilerine dair ayrıntılı bir rapor sunacaktır. Aynı şekilde Başmüftü her üç ayda cami ve okullara yapılacak bağış ve vasiyetlerle ilgili bir rapor sunacaktır.

1919 Tüzüğü'ne göre Başmüftülük'teki Din Adamları ve Vakıflar Şubesi, bir şef, bir muhasebeci ve üç sekreterden oluşur. Bu şube, cami ve diğer hayır kuruluşlarındaki dinî ve diğer görevliler ve bu kuruluşlara ait vakıf mallarını belirler. Vakıfnamelerinde öngörülen ve ilgili şahıslara verilen görevlerin layıkıyla yürütülüp yürütülmediğini denetler. Bu vakıflarda görev alacak personeli belirler. Başmüftülük'ün vakıflarla ilgili görüşünü belirler, vakıflarla ilgili talimatları hazırlar, vakıf gelirlerinin doğru bir şekilde harcanmasına dikkat eder. Bu konularda Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı'nı bilgilendirir. Başmüftülük nezdindeki Yüksek Şeriat Mahkemesi'nde, dinî ve vakıflarla ilgili konulardaki sorunlar görüşülürken bu şubenin şefi ve başmuhasebecisi, söz konusu mahkemenin daimî üyesidirler. Bu şubenin şef ve başmuhasebecisinin seçimini, Başmüftülüğün belirlediği ikişer aday arasından Bakanlık yapar.

Encümenlikler, Açık Arttırmalar Kanunu'na göre vakıfları kiraya verir, yenilerini inşa ve eskileri tamir ettirirler. Açık arttırmalar yapıldıktan sonra encümenlikler, müftülükler veya müftü naiplikleri aracılığıyla bütün belgeleri Başmüftülük'teki "Din Adamları ve Vakıflar Şubesi"ne gönderirler. Bu şube söz konusu evraki gözden geçirip yazılı görüş bildirdikten sonra tasdik edilmek üzere Başmüftülük nezdindeki Yüksek Şeriat Mahkemesi'ne gönderir. Encümenlikler her hangi bir vakıf malının satışının ve takasının vakfın lehine olduğuna karar verdiklerinde, ilgili karar, yerel müftü veya müftü naibinin yazılı görüşü ile birlikte Başmüftülük'teki Din Adamları ve Vakıflar Şubesi'ne gönderilir. Eğer Başmüftülük de bu kararı olumlu bulursa, Başmüftülük söz konusu vakıf malının satımı veya takası hususunda Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı'ndan izin ister.

Vakıflar genel kasası Din Adamları ve Vakıflar Şubesi'ndedir ve bu kasanın hesabını söz konusu şubedeki başmuhasebeci tutar. Din Adamları ve Vakıflar Şubesi şefi, başmuhasebeci ve sekreterlerin aylık ücretleri ve sekreterlik masrafları Bulgaristan'daki bütün encümenliklerce karşılanır. Bunun için onların bütçelerinden %10 ayrılarak şubenin hesaba yatırılır. Din Adamları ve Vakıflar Şubesi her yıl kendi bütçesini hazırlar ve tasdik edilmek üzere Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı'na gönderir. Bütçede fazla olarak görülen yekünler her yıl sonunda Bulgar Halk Bankası'nda Genel Müslümanlar Fonu'na yatırılır. Bu

şubenin sermayesi din adamları ve öğretmenlerin aylık ücretlerini karşılayacak kadar büyüdüğü zaman, Başmüftülük yanındaki Yüksek Şeriat Mahkemesi'nin izni ve Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı'nın onayı ile çeşitli okullarda belirli sayıda yoksul ve öksüz Müslüman çocuğun masraflarını karşılamaya başlar.

Vakıf mallarının idaresi konusunda 1919 tüzüğü'nün getirmiş olduğu hükümler yeni problemlerin ortaya çıkmasına, buna paralel olarak yeni yakınma ve şikayetlere sebep olmuştur. 1929 yılında Sofya'da toplanan Bulgaristan Türkleri'nin Birinci Millî Kongresi'nde dile getirilen şikayetlerin başında Bulgar hükümetlerinin atadığı ve seçilmelerinde cemaatlerin hiç bir rolünün bulunmadığı üç kişilik komisyonlar gelmektedir. Bu komisyonlar vakıf mallarını satmakta, uzun vadeli borçlanmalara girmekte, vakıf mallarını ipotek ettirmekte, kısaca vakıf mallarını çarçur etmektedirler. Bundan dolayı sözkonusu üçlü komisyonların Başmüftülük tarafından atanmaları, vakıf mallarını satamamaları ve uzun vadeli borçlanmaları girememeleri teklif edilmektedir. İkinci şikayet konusu, seçilen encümenlerin Bulgar makamlarınca fesh edilip, yerine kendi istediklerini atamalarıdır. Bundan dolayı encümen seçimlerinin Başmüftülükçe onaylanması ve ancak mahkeme kanalıyla feshedilebilmeleri istenmektedir. Üçüncü şikayet konusu ise, encümen seçimlerine Müslüman Çingenelerin de karıştırılması ve sorumsuzca hareket eden bu Çingenelerin Türk vakıflarının kötü yönetilmelerine sebep vermeleridir.⁴⁵

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Bulgaristan'da, Stambuliski'nin başbakanlığında Çiftçi Partisi hükümet oldu (1919-1923).⁴⁶ Türk dostu olarak bilinen bu hükümetin Eğitim Bakanı Stoyan Omurçevski, 21 Temmuz 1921 tarihinde yeni bir eğitim kanunu çıkardı. Bulgaristan'da mevcut Türk okulları lehine hükümler içeren bu kanunun 361. Maddesi konumuz bakımından bizi yakından ilgilendirmektedir. Bu maddeye göre Türk okulları için de Bulgar okulları gibi "okul fonu" oluşturulmuş ve bu okullara emlak sahibi olma hakkı tanınmıştır. Yıllardan beri hazine arazilerinden pay ayrılmak suretiyle Bulgar okulları güçlendirilmiştir. Bu madde ile Türk okullarına da tarla, çayır, kuru gibi gelir getirecek yerler ayrılarak, söz konusu okulların güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu cümleden olarak 1921/22 öğretim yılında Şumnu ilindeki Türk okullarına 5.068 dekar, Varna civarındaki Türk okullarına da 2.523 dekar toprak dağıtılmıştır. Ertesi yıl da bazı Türk okullarına emlak verilmesi

⁴⁵ Şimsir, *Bulgaristan Türkleri*, s.77-81, 120-123.

⁴⁶ John D.Bell, *Peasants in Power: Alexander Stamboliski and the Bulgarian Agrarian National Union, 1899-1923*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1977; Lyuben Bozhkov, "The Bulgarian Agrarian Party". *Modern Bulgaria: History, Policy, Economy, Culture*, Georgi Bokov (ed.), Sofya, Sofia Press, 1981, s.217-226; R.J.Crampton, *Eastern Europe in the Twentieth Century*, Routledge, 1994, s.120-122.

uygulanması devam etmiş, bu topraklar Türk okul encümenleri adına tapulanmıştır.⁴⁷

Her zaman olduğu gibi bu dönemde de vakıf malları ve vakıf gelirleri Başmüftülük'ün ihtiyaçlarının, Türklerin eğitiminin ve bilhassa dinî eğitim veren kuruluşların en önemli kaynağı olmuştur. Bu dönemde mevcut iptidaiye ve rüştiyelerin yanında 1921 yılında Şumnu'da iki yıllık bir Öğretmen Okulu açılmıştır ve bu okulun masrafları Bulgar devletince karşılanmıştır. İlaveten Şumnu ve Aydos'da ilkokul sonrası din eğitimi vermek üzere dört yıllık medreseler açılmış, bu medreselerden mezun olanlar için de 1923 yılında Şumnu'da Nüvvab açılmıştır. Bütün bu dinî eğitim veren okulların yegane gelirleri vakıflar ve vakıf mallarıdır. Bu cümleden olarak Şumnu, Filibe, Razgrat ve Vidin'de zengin vakıfların bulunduğu bildirilmektedir.⁴⁸

Çiftçi Partisi hükümetinin 1923 yılında devrilmesinden sonra II. Dünya Savaşı yıllarına kadar gelen Bulgar hükümetleri,⁴⁹ Bulgaristan Türklerine, Müslümanlarına ve dolayısıyla vakıf mallarına Çiftçi Partisi hükümeti kadar sıcak bakmamışlardır. Müftülüklere, encümenlere keyfi atamalar, vakıf mallarının kötü kullanımına dair şikayetler dinmemiştir. Hele II. Dünya Savaşı yılları Türklere ve Müslümanlara karşı yürütülen bu tür uygulamaların zirveye çıktığı yıllardır. Türk dernekleri ve sosyal kurumları feshedilmiş, Türkçe gazete ve dergiler kapatılmıştır. H. Memişoğlu'nun işaret ettiği gibi "1936-1937 ders yılına oranla 1943-1944 ders yılında özel Türk okullarının sayısı yüzde 40, öğretmen sayısı da yüzde 41 azalmıştır. Yüzlerce Türk okulunun kapanması (Bulgar okullarına Türk çocukları kabul edilmiyordu) binlerce Türk çocuğunun okul dışı kalmasına sebep olmuştur."⁵⁰ Türk vakıfları, Türk okullarına gelir sağlayan okul tarlaları veya fon tarlaları birer birer Türklerin elinden alınmıştır.

Bulgaristan'da Başmüftülük'ün kendisine bağlı müftülüklere zaman zaman genelgeler yayınlayarak vakıf malları ile ilgili listeler istediği bilinmektedir. Başmüftülük 9 Temmuz 1940 tarih ve 2734 sayılı bir genelgeyle ve aynı yıl 2206 sayılı bir başka genelgeyle bölge müftülüklerine, yönettikleri vakıf mallarının adedine, bunların yerlerine dair bilgileri içeren listeler tanzim

⁴⁷ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s.54-56., Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan'da Türk Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1995, s.113-114.

⁴⁸ Nazif Kuyucaklı, *Balkan Ülkeleri İktisadi 2, Bulgaristan*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1987, s.344-346. Nüvvab ve medreseler konusunda geniş bilgi için bk. *Bulgaristan'da Türk-İslâm Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü'n Nüvvab*, Ekmeleddin İhsanoğlu (ed.), İSAR, İstanbul, 1993; Osman Keskiöğlu, *Bulgaristan'da Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s.83-97.

⁴⁹ Bu dönem Bulgar hükümetleri ve politikaları konusunda bk. Crampton, s.122-129.

⁵⁰ Memişoğlu, s.135.

ederek Sofya'ya göndermelerini istemiştir.⁵¹ Bu genelgeye cevap olmak üzere çoğu 1940 yazında ve bir kısmı da 1941 yılında olmak üzere müftülükler, vakıf emlakını, buldukları yerleri ve bedellerini belirten listeler göndermişlerdir. Bu gelen listeler II. Dünya Savaşı'nın sonunda Bulgaristan'da İslâm vakıflarının devletleştirilmesinden önceki son durumu göstermesi bakımından önemlidir. Bu listelerde Şumnu,⁵² Varna,⁵³ Pravadiya,⁵⁴ Rusçuk,⁵⁵ Razgrad,⁵⁶ Kırcaali,⁵⁷ Ardino,⁵⁸ Momçilgrad,⁵⁹ Eski Zağra,⁶⁰ Pazarcık,⁶¹ Filibe,⁶² Haskova ve Harmanlı,⁶³ Aytos,⁶⁴ Karlova,⁶⁵ Peştere,⁶⁶ Kazanlık,⁶⁷ Nevrekoop (Gotçe Delçev),⁶⁸ Karnobat,⁶⁹ Novi Pazar,⁷⁰ Sliven,⁷¹ Smolyan,⁷² Vidin,⁷³ Yambol,⁷⁴ Lom,⁷⁵ Harmanlı,⁷⁶ Yeni Zağra (Novi Zagora),⁷⁷ Sviştov,⁷⁸ Sevlievo,⁷⁹ Nikopol⁸⁰ müftülüklerine bağlı vakıf mallarının isimlerini, miktarlarını, yerlerini ve bedellerini görebiliriz. Bu listelerin tamamına burada yer verebilmemiz mümkün değildir. Fakat bunlardan bazıları hem listelerin tanzim tarzına örnek teşkil etmesi, hem de o yıllarda adı geçen bölgelerde ne tür vakıf mallarının bulunduğunu göstermesi bakımından ekler şeklinde metnin sonunda yer almaktadır.

⁵¹ Bulgaristan Devlet Merkez Arşivi (bundan sonra BDMA), Başmüftülük Arşivi (F.471), C.I, Nu.598, s.12, 23-26; F.471, C.I, Nu.613, s.14.

⁵² BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.77-80.

⁵³ BDMA, F.471, C.I, Nu.613, s.18-19.

⁵⁴ BDMA, F.471, C.I, Nu.613, s.15-18.

⁵⁵ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.23-26; F.471, C.I, Nu.613, s.2-11.

⁵⁶ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.79-80.

⁵⁷ BDMA, F.471, C.I, Nu.608, s.178.

⁵⁸ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.69.

⁵⁹ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.12.

⁶⁰ BDMA, F.471, C.I, Nu.613, s.23-24.

⁶¹ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.9-11.

⁶² BDMA, F.471, C.I, Nu.613, s.18-19.

⁶³ BDMA, F.471, C.I, Nu.613, s.34-36.

⁶⁴ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.71.

⁶⁵ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.50.

⁶⁶ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.84.

⁶⁷ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.60.

⁶⁸ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.40.

⁶⁹ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.64.

⁷⁰ BDMA, F.471, C.I, Nu.613, s.13-14.

⁷¹ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.46-48.

⁷² BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.35-36.

⁷³ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.41-43.

⁷⁴ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.72-74.

⁷⁵ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.85-86.

⁷⁶ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.17-18.

⁷⁷ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.13-14.

⁷⁸ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.15-16.

⁷⁹ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.81-82.

⁸⁰ BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.56-58.

Bulgaristan II. Dünya Savaşı'na Üçlü İttifak'ın yanında girdi. Almanya, Bulgaristan topraklarını, Yugoslavya, Yunanistan ve Sovyetler Birliği'ne saldırmak için bir üs olarak kullandı. Bunun yanı sıra Bulgaristan da Almanya'nın işgal ettiği Yunanistan ve Yugoslavya'ya ait Makedonya'da kendi yönetimini kurdu. Bulgaristan'ın bu şekilde Almanya ile birlikte hareket etmesine karşı çıkan komünistlerin öncülük ettiği muhalefet "Vatan Cephesi"ni kurdu. Sovyetler Birliği'nin 5 Eylül 1944'te Bulgaristan'a savaş ilan edip 9 Eylül 1944 tarihinde bu ülkeye girmesiyle "Vatan Cephesi" hükümet oldu. Bulgaristan'da bütün yönetim kademeleri "Vatan Cephesi" komitelerinin eline geçti. Vatan Cephesi hükümeti 8 Eylül 1944'de yaptığı bir plebisit neticesinde cumhuriyeti ilan etti. 27 Kasım 1946'da yapılan seçimlerde komünistler büyük bir ağırlıkla parlamentoya girdiler. 7 Aralık 1946'da Georgi Dimitrov hükümeti kuruldu. Bir yıllık bir çalışmadan sonra 4 Aralık 1947'de yeni Anayasa Bulgar Parlamentosu'nda kabul edildi.⁴¹

Vatan Cephesi, Türkçe olarak çıkarmaya başladığı *Işık* gazetesindeki yazılarıyla Bulgaristan Türklerinin desteğini alabilmek için önceki faşist hükümetin Türklerin ve Müslümanların aleyhine uygulamalarını değiştirerek onlara pek çok haklar vaad ediyordu. Bulgaristan'da komünistlerin işbaşına geçmelerinden üç ay sonra, 27-28 Aralık 1944'te Sofya'da toplanan Bulgaristan Türkleri Vatan Cephesi Komiteleri, Bulgar Vatan Cephesi Hükümeti'ni desteklerine kararı aldılar. Türk azınlığın Vatan Cephesi'nden isteklerini de eğitim meselesi, vakıf meseleleri ve dinî meseleler alt başlıkları altında ilettiler. Türklerin vakıf meseleleri ile ilgili istekleri şunlardı: Bulgaristan Türklerinin Dinî Teşkilat ve İdareleri Hakkında Nizamname'nin (1919 Tüzüğü'nün) bazı maddelerinin kaldırılması, bazı maddelerinin değiştirilmesi ve yapılacak bu değişiklikte yeni demokratik Vatan Cephesi yönetiminin yeni ruhunun dikkate alınması, 2) Vakıf mülklerinin devlet istikrazından istisna edilmesi (yani vakıf malları adına devlet borç senetleri alma zorunluluğu konulmaması), 3) Başmüftülük'e gönderilen %10 vakıf gelirinin kaldırılması, 4) İstimlak edilen vakıf emlakının geri verilmesi veya bedelinin ödenmesi, 5) Vakıf heyetlerinin (Cemaati İslâmiye idarelerinin) maliye müfettişlerince teftiş edilmesi ve suistimali görülenlerin cezalandırılmaları, 6) Müslüman Çingenelerin yalnız seçim hakkına sahip olmaları ve İslâm Cemaatleri idarcesine seçilememeleri.⁴²

Bulgaristan Türkleri 1945 yazında ve 1946 başında çeşitli bölgesel toplantılar yaparak durum değerlendirmeleri yaptılar. Loveç, Eskicuma

⁴¹ Kuyucaklı, s.161-166.

⁴² Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s.174-175.

(Turgovişte) ve Pravadi gibi yerlerde yapılan toplantılarda Vatan Cephesi'nin desteklenmesi kararlaştırıldı ve tesbit edilen istekler kendilerine iletildi. Faşistler zamanında el konulan vakıf mallarının ve Türk okul tarlalarının geri verilmesi toplantıların ortak isteklerindendi.⁸³ Vatan Cephesi hükümeti bu istekleri reddetmemekle birlikte, Türk okullarına biraz maddî yardımda bulunmanın dışında hiçbirini yerine getirmede. Bilakis, 12 Ekim 1946 tarihinde Bulgaristan Resmî Gazetesi'nde yayınlanan 234 sayılı kanunla Türk okulları devletleştirildi. Türk okullarının okul fonları ve emlakı genel okul fonuna devredildi. Halbuki bu okullar özel okul statüsünde olup Türk toplumunun kendi malıydı. Ancak bu kararlar Bulgar devletinin malı oldu.

Türk okullarının devletleştirilmesiyle eş zamanlı olarak Bulgar Okul Fonu'na, Hayvancılık Fonu'na, Türk Okul Fonu'na, Türk okullarına ve Müslüman cemaatlere ait tarla ve arazilerin kamulaştırılmasına başlandı. Kamulaştırmaların yasal dayanağı yeni Toprak Kanunu (TNS)'nin 24'üncü maddesi idi. Bu kanunun adı geçen maddesinin 1'inci fıkrasına göre toplanan TNS Belediye komisyonları, buldukları veya gittikleri yerlerde bulunan emlakı, sınırlarını tarif ve bir bedel takdir ederek, bu bedel karşılığında kamulaştırıyorlardı. Söz konusu kamulaştırmalara itiraz süresi iki hafta idi. Örneğin İşperih (Kemaller) kazasına bağlı Yonkova köyünde 25 Eylül 1946 yılında yapılan kamulaştırmalarda Bulgar Okul Fonu'na ait 442,5 dekar mera ve Hayvancılık Fonu'na ait 417,7 dekar toprak kamulaştırıldı. Ayrıca Türk Okul Fonu'na ait 200,5 dekar tarla, Müslüman cemaatine ait 24 dekar tarla ve Türk Okul tarlalarından 80 dekar tarla kamulaştırıldı. Kullanılmak üzere Bulgar Okulu'na 21 dekar, Türk Okulu'na 20 dekar, Hayvancılık Fonu'na 41,8 dekar. Türk Okul Fonu'na 200,5 dekar tarla ve Müslüman cemaatine 21 dekar toprak bırakıldı.⁸⁴

⁸³ Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, s 178-180.

⁸⁴ Söz konusu emlakın Türk Okul Fonu'na, Müslüman Cemaati'ne ve Türk okul tarlalarına ait olanların listesi aşağıdadır

I-Türk Okul Fonu Tarlaları

- 1-Kör Orman dolayında 53 dekar, dekar başına 4 800 leva olmak üzere toplam 254 400 leva karşılığında
 - 2 Yaşaklar dolayında 64 dekar, dekar başına 4 800 leva olmak üzere toplam 307 200 leva karşılığında
 - 3 Yaşaklar Arkası dolayında 34 dekar, dekar başına 4 800 leva olmak üzere toplam 163 200 leva karşılığında
 - 4 Kavaklık Pınar dolayında 15 dekar, dekar başına 3 600 leva olmak üzere toplam 54 000 leva karşılığında
 - 5 Yasak Yaka dolayında 16,5 dekar, dekar başına 3 600 leva olmak üzere toplam 59 400 leva karşılığında
 - 6 Mezarlık dolayında 7 dekar, dekar başına 4 800 leva olmak üzere toplam 33 600 leva karşılığında
 - 7 Başgöl dolayında 4 dekar, dekar başına 6 000 leva olmak üzere toplam 24 000 leva karşılığında
 - 8 Uzun Göl Ovası dolayında 7 dekar, dekar başına 6 000 leva karşılığında toplam 42 000 leva
- Toplam olarak Türk Okul Fonu'na ait 200,5 dekar tarla 933 000 leva karşılığında Devlet Toprak Fonu na aktarıldı

II-Müslüman Cemaatine Ait

Şumnu kazası, Trem Belediyesi'ndeki Trem köyünde 17 Haziran 1947'de yapılan kamulaştırmada Hayvancılık Fonu'na ait 145 dekar, Bulgar Okuluna ait 80 dekar, Türk Okulu'na ait 191 dekar tarla kamulaştırıldı.⁸⁵ Yine Şumnu kazası Trem Belediyesi'ne bağlı Edinakovtsi köyünde 17 Haziran 1947 tarihinde yapılan kamulaştırmada, Sağlık Fonu, Hayvancılık Fonu ve Bulgar Okul Fonu'na ait arazilerin yanısıra Türk okuluna ait 95 dekar arazi kamulaştırıldı.⁸⁶

Kamulaştırmalar yapılırken, fonksiyonunu sürdürebilmesi için bir miktar malın Müslüman cemaate bırakılması prensibine her zaman uyulmamıştır. Örnek olarak, Nevrokop (Gotse Delçev) şehrinde 16-17 Haziran 1947'de, Nevrokop Belediyesi İşlenebilir Toprak Fonu (TPS) Komisyonu, TPS Yasası'nın 24. maddesinin 1. fıkrasını ileri sürerek Müslüman cemaatine ait 15 parselde bulunan toplam 7.247,18 metrekare araziye, metrekaresi 25 ile 1.000 leva arasında değişen fiyatlarla toplam 1.024.840 leva karşılığında kamulaştırdı. Bulgaristan Başmüftülüğü, Dışişleri Bakanlığı Din Müdürlüğü'ne müracaat ederek bu kamulaştırmaya itiraz etti. Bu itiraza göre Nevrokop şehrindeki Müslüman cemaatin 22.5 dekar tarlası ve şehir merkezinde 16 parseli vardır. Bu 16 parselin 11'ine bina yapılmıştır. Bu binalar bir ekmek fırını, 2 katlı bir mağaza, 2 dükkan, 2 garaj, 2 ev ve bir camidir. Geriye kalan beş parsel boştur. Cemaat, şehir dışındaki tarlalar ve şehir içindeki vakıf mülklerinin kira gelirleriyle caminin ihtiyaçlarını karşılamakta ve Müslümanlara yardım etmektedir. 16 parselden 15'i kamulaştırılmıştır ki, bunlardan 10'unda bina vardır, 5'inde yoktur. Bu parsellerin sadece yerleri için 1.024.840 leva değer biçilmiştir. Protokol ileri sürülerek binalara para ödenmemiştir. Kamulaştırılan yerler içerisinde cami de bulunmaktadır. Müslüman cemaat idare heyetinin yasal süre içerisinde Yer Müdürlüğü'ndeki itirazı reddedildi. Ayrıca cemaate 21 Şubat 1948 tarihli bir yazıyla kamulaştırılan parsellerde kirada olanların binaları boşaltmaları için uyarılmaları istendi. İşlenebilir Toprak Yasası (TZS)'nda binaların kamulaştırılacağına dair bir ifade yer almadığı halde binalar da kamulaştırılmıştır. Üstelik bu binalar ibadethanedir. Kamulaştırılan yerler sadece

1. Dede Tarla dolayında 24 dekar, dekar başına 3.600 leva olmak üzere toplam 86.400 leva karşılığında. III. Türk Okulu Tarlaları

1. Koca Göl dolayında 80 dekar, dekar başına 3.600 leva olmak üzere toplam 288.000 leva.

Böylece toplam olarak 5.121.834 leva karşılığında Devlet Toprak Fonu'na 1164,8 dekar toprak aktarılıyor. BDMA, F.89, C.55, Nu.123, s.233.

⁸⁵ Türk Okulu'nun arazisi: Küçük Çukur dolayında 191 dekar araziden 40 dekar, dekar başına 4.500 leva ve Büyük Çukur dolayında 151 dekar, dekar başına 4.000 levanın alındı. BDMA, F.89, C.55, Nu.410, s.16.

⁸⁶ Türk Okulu'nun arazisi: Çukur dolayında 95 dekar tarlanın 40 dekari, dekari 4.500 leva; Köklük dolayında 30 dekar, dekari 3.500 levanın; Yük Dermen dolayında 25 dekar, dekar başına 5.000 levanın alındı. BDMA, F.89, C.55, Nu.410, s.21.

boş yerler ve araziler değildir. İçlerinde binalar da bulunmaktadır. Müslüman cemaat vakıf malları ve bu malların kira gelirleri ile ibadethanelerini ayakta tutup, kültür ve eğitimin yükselmesine çalışmaktadır. Bu şekilde gelirsiz bırakılan Müslüman cemaatin bir şekilde faaliyet gösterebilmesine imkan kalmamıştır. Ayrıca TZS Komisyonu'nun dikkate almadığı bir husus daha vardır: Toprak Şurası Müslüman cemaatin işlevini yürütebilmesi için her cemaate 30 dekar arazi bırakılmasına izin vermiştir. İbadethanenin ihtiyacını karşılayabilmesi için Nevrokop Müslüman cemaati 22,5 dekar araziye sahiptir. Şehir içindeki kamulaştırılan vakıf parselleri ise 3,5 dekadır. Toplam olarak cemaatin sahip olduğu arazi 30 dekarı geçmediğinden dolayı kamulaştırılan araziler Müslüman cemaatine bırakılmalıdır. Başmüftü A. Osmanov, Bakanlıktan söz konusu tutanak onayının iptalini ve Nevrokop TPS Komisyonu'nun 21 Şubat 1948 tarihli mektubundaki talebinin de sorun çözülünceye kadar durdurulmasını istemektedir.⁸⁷

Bazı durumlarda da TPS Komisyonu'nun kamulaştırdığı yerlerin bir miktarı itiraz üzerine sahiplerine iade edilmiştir. Örneğin Şumnu Belediyesi'ne bağlı Struyno köyünde 16 Eylül 1946 tarihinde cami idaresine ait toplam 21 dekar arazi kamulaştırılmıştır. Yapılan itiraz üzerine söz konusu kamulaştırma geçersiz sayılarak, TPS Yasası'nın 5., 6., ve 9. maddelerine göre cami idaresine 30 dekar işlenebilir tarla bırakılmasına karar verilmiştir.⁸⁸ Bazı yerlerde daha fazlası için de muafiyet istendiği vakidir. Örneğin İşperih İli Yakim Gruevo köyü Türk Okulu yönetimi 12 Haziran 1947 tarihli dilekçesinde, sahip oldukları işlenebilir arazinin 180 dekar olduğunu ve TPS Yasası'nın 9. maddesine göre Yakim Gruevo köyünde 180 dekar tarlanın işlemeleri için kendilerine verilmesini istemektedir.⁸⁹ Keza, Rusçuk İli Tristen köyü Müslüman cemaati, köylerindeki kamulaştırmalar yapılırken bir üst kurula müracaat etmiş ve köylerinde 2 cami, 259,5 dekar işlenebilir tarla ve 200 dekar ormana sahip olduklarını, bu tarlalar ve ormanların camilere ait olduğunu, buralardan elde ettikleri gelirle camiye ayakta tuttuklarını, imam ve diğer personelinin maaşlarını ödediklerini, fakir çocuklara ve Türk okuluna yardımda bulduklarını, şayet bu mallar ellerinden alınırsa camileri ayakta tutmanın mümkün olmayacağını beyanla cami mülklerinin ellerinden alınmamasını istemektedirler. Nihayet, 21 Ekim 1947 tarihinde bu talep değerlendirilir ve camilerden birinin yıkılmasına ve kendilerine 100 dekar verilmesine karar verilir.⁹⁰

⁸⁷ BDMA, F.89, C.55, Nu.409, s.60, 64-65.

⁸⁸ BDMA, F.89, C.55, Nu.383, s.164-172.

⁸⁹ BDMA, F.89, C.55, Nu.385, s.301.

⁹⁰ BDMA, F.89, C.55, Nu.387, s.115.

10 Nisan 1947'de İşperih iline bağlı Malik Porovets köyünde İşlenebilir Toprak Mülkiyeti Komisyonu aynı yasanın 24. maddesinin 4. fıkrasına göre toplanarak, 10 Ekim 1946 tarihli Razgrad Müslümanları cemaatinin toplam 18 parça olan mallarının kamulaştırılmasına karar verdi.⁹¹ Razgrad iline bağlı Tsar Kalayan köyünde 10 Haziran 1947 tarihinde diğer fonlara ait arazilerin yanısıra Ali Wasa yakınında Türk Okul Fonu'na ait 491 dekar tarla 1.964.000 leva karşılığında kamulaştırıldı.⁹² 20 Ocak 1949 tarihinde Kubrat İline bağlı Bisertsi Camii idaresine ait, toplam 79,2 dekarlık 14 parça arazi toplam 357.680 leva karşılığında kamulaştırıldı.⁹³

1948 yılında Bulgaristan Resmî Gazetesi'nde yayımlanmış olması itibarıyla 1948 Anayasası olarak da bilinen Sosyalist Bulgaristan Anayasası'nın ikinci bölümünde yeni Bulgaristan'ın sosyal ve ekonomik yapısı tanımlanmaktadır. Buna göre ülkenin ekonomik gelişmesinde ulusal mülkiyet esastır. Özel mülkiyet tanınmakla beraber, sınırlandırılmaktadır. Toprak, onu işleyenlere aittir. Özel kişilerin ve çiftçi olmayanların sahip olabileceği işlenebilir toprak sınırı kanunla belirlenir. Geniş topraklı özel mülkiyete izin verilmez. Devlet, Tarım Kooperatif İşletmeleri'ni teşvik ve gelişmelerine yardım eder. Devletin çeşitli sektörlerde "millileştirme" hakkı vardır. Millileştirme karşılığı olarak verilecek tazminat kanunla belirlenecektir. Bu şekilde ana hatlarını vermeye çalıştığımız anayasa hükümleri takip eden yıllarda gelecek olan devletleştirmelerin yasal zeminini oluşturacaktır.

Dimitrov hükümetinin Aralık 1947'de çıkarttığı devletleştirme kanunu ile Bulgaristan ekonomisinde özel sektörün rolü kısıtlandı, devlet işletmeciliğine ağırlık verildi. İlaveten Bulgar Ortodoks Kilisesi başta olmak üzere dinî kuruluşların güçleri azaltıldı. 1949 başlarında çıkarılan kanunlarla Katolik ve Protestan cemaatlerin faaliyet alanları daraltıldı. Bunlar, dış güçlerin ajanları olarak görüldü. Baskılar ve cezalar birbirini izledi. Kilise ile bağlantısı olsun veya olmasın bütün Batılı okullar kapatıldı. Bulgaristan'da hakim olan "din karşıtı" politika, bu ilk yıllarda olmasa da, takip eden yıllarda Müslümanlara karşı da tavrını almakta gecikmedi. Esasen yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi Bulgaristan'da Türk-İslâm vakıflarının devletleştirilmesine çok daha önceden başlanmıştı. Temmuz 1949'da ölen Dimitrov'dan sonra gelen Vulko

⁹¹ Mülkiyeti Devlet Toprak Fonu'na geçen Müslüman Cemaati'ne ait toplam 18 parça malın listesi için bk. BDMA, F.89, C.55, Nu.407, s.40-41.

⁹² BDMA, F.165, C.3, Nu.81, s.1-20.

⁹³ Paralar, Bisertsi Cami İdaresine aktarılacak. Arazinin listesi için bk. BDMA, F.89, C.55, Nu.411, s.74.

Chervenkov ve Todor Jivkov dönemlerinde Müslümanların dinî yönetimleri tamamen baskı altına alındı. Vakıf mallarının tamamı devletleştirildi.⁹⁴

Bu yeni dönemde Bulgaristan Müslümanlarının dinî yönetiminin prensiplerini ortaya koymak üzere yeni bir tüzük hazırlanmıştır. Dinler Kanunu'nun 30. maddesi uyarınca Bakanlar Kurulu tarafından 22 Mayıs 1951 tarihinde onaylanan söz konusu tüzüğün VIII. Bölümü vakıflar ile ilgilidir. Vakıfların yönetimi açısından, 1919 Tüzüğü'nde encümenler ve bölge müftülükleri, vakıflarla ilgili her türlü önemli kararı Başmüftülük vasıtasıyla Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı'na onaylatmak mecburiyetinde iken, 1951 Tüzüğü'nde vakıflarla ilgili alım ve satım dahil her türlü tasarruflarda son söz Başmüftülük'e bırakılmıştır. Dışişleri ve Mezhepler Bakanlığı tamamen devreden çıkmıştır.

1951 Tüzüğü'ne göre Başmüftülük her yıl sonunda Bakanlar Kurulu'na bağlı Diyanet İşleri Müdürlüğü'ne camiler hesabına yapılan bağışlar ve vasiyetlerle ilgili bilgi verecektir. Başmüftülük bünyesindeki Din Adamları ve Vakıflar Fonu'nun hazırladığı bütçenin bir sureti Başmüftülük tarafından tasdik edildikten sonra "bilgi kabilinden" Bakanlar Kurulu'na bağlı Diyanet İşleri Müdürlüğü'ne gönderilecektir. 1951 Tüzüğü'nde, Müslümanların dinî yönetimi – dolayısıyla vakıf mallarının yönetimi de – Bulgar hükümetinin kontrolü dışına çıkarılmış ve tamamen Müslümanların kendi yönetimlerine yani Başmüftülük'e bırakılmış gibi görünmektedir. Uygulamada ise Bulgar hükümetlerinin belirlediği başmüftüler göstermelik seçimlerle bu göreve getirilmişler ve tamamen Bulgar hükümetlerinin Müslümanlara yönelik politikalarının uygulayıcısı ve takipçisi olmuşlardır.

1989 yılında Bulgaristan'da demokrasiye geçildikten sonra müsaderelerle ilgili en önemli gelişme olarak kamulaştırılan malların eski sahiplerine iadesi kabul edilmiştir. Bu karara vakıf malları da dahildir. Bulgaristan Müslümanlarının istedikleri süratle olmasa da bu süreç işlemektedir. 1990'lı yıllarda Bulgaristan Türklerinin en önemli gazetelerinden biri olan *Hak ve Özgürlükler* gazetesine göre, Rusçuk'ta Müslümanlar Encümenliği 1991 yılında 19 mağaza, üç ev, iki okul binası, iki cami ve bir apartman dairesini geri

⁹⁴ Marin Pundeff, "Bulgaria", *The Colombia History of Eastern Europe in the Twentieth Century*, Joseph Held (ed.), Columbia University Press, 1992, s.101-102; bu dönemde Bulgar hükümetinin bu ülkedeki dinî kuruluşlara karşı politikaları için bk. Marin Pundeff, "Churches and Religious Communities", *Bulgarien*, Klaus Getler Grothusen (ed.), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1990, s.549; Bu dönemde Bulgaristan'daki devletleştirmeler konusunda bk. John R.Lampe, *The Bulgarian Economy in the Twentieth Century*, Croonhelm, London, 1986.

almıştır. “Balkan” otelinin geri alınmasına çalışılmaktadır⁹⁵ ki bu otel de bugün alınmıştır. Aynı dönemde Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü'nün yayın organı olan *Müslümanlar* gazetesi, 1905 yılında Rusçuk'ta İslâm vakıflarına ait 79 parça arazi, ev, mülk, mağaza, cami ve tekke var iken bugün elde kalanların sayısı sadece 19'dur diyerek üzüntüsünü beyan etmekte,⁹⁶ aynı şekilde 1936 yılında Filibe vakıflarına kayıtlı 99 mülk varken 1958'de bunların sayısı 18'e, ve 1992'de 8'e düşmüştür demektedir.⁹⁷ Yine *Müslümanlar* gazetesinin haberine göre, 1993 yılı itibariyle, Rusçuk Müslümanları, vakıflarının %90'ını geri almışlardır. Vidinliler de belgelerini bulabilmek için bir komisyon kurmuşlardır. Ancak Veliko Tırnovo gibi bu meselede hemen hiç mesafe alamamış yerler de vardır.⁹⁸ Söz konusu gazetenin takip eden yıllara ait sayılarında da vakıf malları ile ilgili yazılar sürekli olarak dikkati çekmektedir. Bu yazılardan çeşitli merkezlerdeki vakıf mallarının son durumunu,⁹⁹ bu malların yönetimi ile ilgili Bulgaristan Başmüftülüğü'nün zaman zaman gerçekleştirdiği teftiş sonuçlarını¹⁰⁰ takip etmek mümkündür.

Bulgaristan'da 1997 yılında kabul edilen ve halen yürürlükte bulunan yeni Başmüftülük Tüzüğü'nün 50. maddesinde bölge müftülerinin görevleri tanımlanırken “vakıf mal varlığının yasal bir şekilde kullanılmasını denetler” ifadesine yer verilir. Aynı tüzüğe göre vakıf malları ile ilgili olarak başmüftüye bir görev verilmekte, ancak Yüksek İslâm Konseyi'nin görevleri sıralanırken 84. maddede “vakıf malvarlığının yeniden elde edilmesi, korunması ve kullanılıp idare edilmesinin temel yönlerini belirler ve denetler” denilmektedir. 85. ve 86. maddelere göre söz konusu konsey vakıflar fonunun bütçelerini ve bu fonun çalışmasına dair yönetmeliği de tasdik eder.

⁹⁵ *Hak ve Özgürlükler* (Sofya), S.20, 4 Kasım 1994.

⁹⁶ *Müslümanlar* (Sofya), S.6/24, Temmuz 1992.

⁹⁷ *Müslümanlar* (Sofya), S.10/28, Aralık 1992.

⁹⁸ *Müslümanlar* (Sofya), S.5/33, Mayıs 1993.

⁹⁹ Örneğin, Şumnu Müslüman Cemaat Encümenliği'nin 1999 yılı faaliyet raporuna göre, vakıf malları önemli ölçüde gaspedilmiştir. Osmanlı döneminde şehirde 65 cami var iken, bunların sadece üçü günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Bu üç caminin de ciddi bir şekilde tamire ihtiyaçları vardır. 37 dekarlık eski Türk mezarlığı bugün harabe halindedir. Eski Rüştüye binası mahkeme kanalıyla tekrar vakıflara kazandırılmıştır, ancak Şumensko Pivo fabrikası sınırları içinde 16.800 metrekare vakıf arazisinin vakıf mülkiyetine kazandırılması çalışmaları sürdürülmektedir. Eski Bitpazar semtinde yıkılan eski Müftülük ve camiye ait yerler halen Pçela Üretim Kooperatifi tarafından kullanılmaktadır. Şumnu kenti merkezindeki bir önceki müftülük binasının elden geçirilmesi ile ilgili olarak Yüksek Mahkeme'ye başvurulmuştur. Eski Kubbeli Çalar Saat önündeki 800 metrekare vakıf arazisi, tapusu Encümen'in elinde olmasına rağmen bazı kişilerce park yeri olarak kullanılmaktadır. Bk. *Müslümanlar* (Sofya), Y. VIII, S.13 (90), Aralık 1999, s.2.

¹⁰⁰ Bulgaristan Müslümanları Başmüftülüğü'nün 16.02.1999 tarih ve 2 numaralı emri üzerine bölge müftülükleri ve encümenliklerde teftişler başlatılmıştır. Bu cümleden olarak Plevne (Pleven)'de 24.09.1999 tarihinde yapılan ve 30.03.1998-24.09.1999 tarihleri arasındaki döneme ilişkin teftiş sonucunda ortaya çıkan ihlallerle ilgili olarak bk. *Müslümanlar* (Sofya), Y. VIII, S.7(85), Haziran 1999, s.3.

1997 Tüzüğü'nün 16. bölümünde bulunan 96-104. maddeler Bulgaristan'da İslâm vakıflarının işleyişine dairdir. Buna göre Müslüman topluluğun malı olan bütün taşınır ve taşınmazlar vakıf malı sayılmaktadır. Bu vakıflar buldukları yerin Müslüman encümenliği tarafından yönetilirler. Vakıfların yönetimi konusunda ortaya çıkacak tartışmalar Vakıflar Fonu ve Yüksek İslâm Konseyi tarafından çözüme bağlanır. Vakıf malvarlığının satımı, hediye ve ipotek edilmesine izin verilmez. Müslüman encümenlikleri ancak Yüksek İslâm Konseyinin izniyle onları takas edebilir. Müslüman encümenlikleri Vakıflar Fonu'nun talimatı ile vakıf mallarını kiraya verebilir, üzerine binalar dikebilir veya iskân edebilir. Vakıflar Fonu tüzel bir kişilik olup esas görevi ve amacı vakıf mallarının kullanılmasını ve Bulgaristan'daki Müslüman topluluğunun malî ve iktisadî faaliyetlerini düzenlemektir. Bu fon, Yüksek İslâm Konseyi tarafından seçilen bir müdür tarafından idare edilir. Fon, Yüksek İslâm Konseyi tarafından tasdik edilmiş bir yönetmelikle teşkilatlanır ve çalışmalarını sürdürür. Vakıflar Fonu'nun gelirleri Yüksek İslâm Konseyi'nin kararlaştırdığı miktarda Müslüman encümenlikleri bütçelerinden yapılan kesintiler, bağışlar, vasiyet edilen mallar ve diğer hayır faaliyetlerinden gelen gelirler, vakıf gelirleri ve basın-yayın faaliyetlerinden gelen gelirlerdir. Bu fonda biriken paralar Başmüftülük bütçesine yardımda, yüksek ve orta dereceli dinî okulları finanse etmekte, yerli ve yabancı okullarda öğrenci okutmakta, dinî, kültürel ve eğitim maksatlı teşebbüslerde, okullar, camiler ve mescitler gibi malvarlığının onarımında, yayın merkezi kurulması ve genişletilmesinde kullanılır. Ayrıca Vakıflar Fonu ticarî şirketler kurabilir veya bu gibi şirketlere, özelleştirilecek işletmelere, diğer fonlar ve bankalara ortak olabilir, yurt içinde ve yurt dışında yatırımlar yapabilir, yerli ve yabancı özel ve tüzel kişilerle temsilcilikler açar ve şirketlere iştirak edebilir.

Gerek Bulgaristan Türklerinin yukarıda bahsettiğimiz süreli yayınlarında yer alan haberler, gerekse bizzat görüştüğümüz kişilerden aldığımız bilgiler göstermektedir ki, Bulgar yetkililer, İslâm vakıflarının sahiplerine iadesinde ağır davranmayı tercih etmekte ve evvela söz konusu vakıf mülklerinin kendilerine ait olduğunu mahkemeler huzurunda ispat etmelerini istemektedirler. Bulgar yetkililer bu şekilde kazanılmış davalarda da, pratikte bu malların esas sahiplerine yeniden satılması manasına gelecek şekilde, devletleştirdikleri binalarda zaman içinde yaptıkları tadilatların masraflarını vakıf yetkililerinden istemektedirler ve onlar da bu paraları verebilecek durumda olmadıkları için üç defa - dört defa kazanılmış davalar yeniden görüşülmektedir. Mülkler konusunda durum budur. Arazi ve tarlalar konusuna gelince, cami tarlalarının tamamına yakını, en azından bazı bölgelerde, sahiplerine iade edilmiştir. Ancak Türk okullarına ait tarlaların sahiplerine iadesi işlemleri sürmektedir. Bilindiği gibi

Türk okulları 1950'li yıllara kadar özel okul statüsünde idiler. Her türlü harcamaları kendilerince karşılanıyordu. Türk okulları masraflarını kendilerine vakfedilmiş tarlaların gelirlerinden karşıyorlardı. Hatta cami tarlalarının bir kısmı okullara devredilmişti. Türk okullarının devletleştirilmesi ile birlikte bu okullara ait olan tarlalar da devletleştirilmiş ve Bulgar makamları bu malları asıl sahiplerine vermek taraftarı gözükmemektedir.

Ek 1
Tırgovişte Müftülüğü'nün Teminatlı ve Teminatsız Vakıf
Gayrimenkul ve Mülklerinin Listesi (20 Şubat 1941)

Bölge Adı		Bulunduğu Yer	Dekar	Ar
Tırgovişte İli	Saat Camii	Tırgovişte	-	510
	Yazıcı "	"	-	270
	Daççeli "	"	6	040
	Çekelez "	"	1	580
	Zerzelika "	"	3	-
	Okul Avlusu	"	2	2
	Dükkanlar	"	0	290
	"	"	0	200
	"	"	0	120
	"	"	0	030
	"	"	0	010
	Avul İçi	"	0	746
	"	"	10	-
	Sulu Yer	"	6	156
	"	"	3	020
	Bina	"	0	300
	Tekke	"	6	110
	Tarla	"	10	-
	"	"	8	-
Bina	"	0	6	
Orman	"	280	-	
Tarla	Straza	6	2	
Bojurka Köyü	Tarla	Bojurka	5	4
	"	"	3	8
	"	"	5	4
	"	"	15	3
	"	"	5	4
	"	"	3	-
	"	"	3	9
	"	"	2	5
	"	"	2	4
	"	"	3	8
	"	"	24	8
	"	"	4	2
	"	"	6	4
	"	"	5	-
"	"	4	-	
"	"	2	7	

	"	"	4	9
	"	"	3	2
	"	"	2	8
	"	"	5	-
	Orman	"	60	-
	"	"	40	-
	Cami	"	-	64
	İki oda	"	-	40
	Dükkan	"	-	40
	Cami avlusu	"	1	-
Buynovo	Avlulu Camii	Buynovo	-	056
	"	"	1	444
	Cami ve avlusu	"	-	104
	"	"	-	896
Koprets	Orman	Koru	150	-
	"	"	15	-
	Bahçeli Camii	"	1	5
Kralevo	Camii	Kralevo	-	144
	Okul Binası	"	-	100
	Köy Yolu	"	-	080
	Otlak	"	9	676
	Bahçeli Camii	"	-	524
	Bahçeli Camii	"	1	044
	Orman	"	100	-
Lilak	Tarla	Lilak	10	-
	"	"	7	8
	"	"	7	2
	"	"	3	2
	Dükkanlı Bahçeli Camii	"	3	-
	Bahçeli Camii	"	3	-
Lovets	Bahçeli Camii	Lovets	3	-
	Tarla	"	5	-
	"	"	11	5
	"	"	3	-
	"	"	6	-
	"	"	5	-
	"	Albano	6	-
Loznitsa	Sebze Bahçesi	Loznitsa	48	-
	Bahçeli Camii	"	6	-
	Tarla	Birliva	20	-
	"	"	8	-
	"	"	10	-
	Bahçeli Camii	"	2	-
Makareopolko	Bahçeli Camii	Makareopolko	-	120
	Bahçeli Ev	"	1	5
	Tarla	"	26	4
	"	"	2	5
	"	"	4	8
	"	"	15	-
	"	"	11	5
Manastirsti	Bahçeli Camii	Manastirsti	1	-
Momino	Bahçeli Camii	Momino	1	-
	Bahçeli Manastır	"	0	5

	Ova	"	4	
	Ova	Vıbel	7	4
Preselets	Bahçeli Camii	Preselets	1	150
	Mektep	"	-	48
	Mektep	"	-	55
Podgoritsa	Evli ve Bahçeli Camii	Podgoritsa	0	320
Presiyan	Odalı ve Bahçeli Camii	Presiyan	1	-
	Tarla	"	5	5
	"	"	3	-
	"	"	2	-
	"	"	4	-
Presyak	Tarla	Presyak	8	8
Ostretsi	Bahçeli Camii	Ostretsi	1	2
	Tarla	"	7	-
	"	"	3	-
Probuda	Cami ve Bahçeli Okul	Probuda	1	930
	Tarla	"	6	-
Prolaz	Odalı ve Bahçeli Camii	Prolaz	-	5
	Tarla	"	6	4
	"	"	4	7
	"	"	5	9
	"	"	30	8
	"	"	5	-
	"	"	2	8
	"	"	2	8
	"	"	9	-
	"	"	8	9
	Orman	"	3	-
	Ova			
Rahitsa	Bahçeli Camii	Rahitsa	1	-
Ruetsi	Bahçeli Camii	Ruetsi	2	-
	Tarla	"	9	-
	"	"	8	6
	"	"	3	5
	"	"	11	6
	"	"	5	-
	"	"	6	-
	Orman	"	30	-
Siednenine	Cami	Siednenine	-	250
	"	"	-	300
	Tarla	"	13	-
	Orman	"	30	-
Tirnavtsa	Odalı ve Bahçeli Camii	Tirnavtsa	3	-
	Bahçeli Camii	"	1	-
	Orman	"	60	-
	Orman	"	90	-
Çerkovna	Bahçeli Camii	Çerkovna	2	1
	Tarla	"	9	1
	Ova	"	1	4
	Orman	"	100	-
Tvirdintsi Köyü	Bahçeli Camii	Tvirdintsi	2	-

Popovo Şehri	Bahçeli Camii Tarla	Popovo	1 6	- -
Borlsovo Köyü	Bahçeli Camii	Borlsovo	-	5
Gagovo Köyü	Bahçeli Camii Tarla Ova " Tarla	Gagovo " " " "	- 17 3 3 18	364 9 6 2 -
Golyamo- Gradişte Köyü	2 Odalı ve Bahçeli Camii Tarla Tarla	Golyamo-Gradişte Köyü	1 13 9	320 3 5
Golyamo Novo Köyü	Bahçeli Camii Tarla " " " "	Golyamo Novo " " " " "	2 4 4 21 13 15	- 7 6 3 - -
Goreko Fiblanovo Köyü	Bahçeli Okul ve Camii		4	-
Zahari Staenov Köyü	Bahçeli Camii		1	2
Kovaçevs	2 odalı ve Bahçeli Camii		4	-
Krepça Köyü	Bahçeli Camii		-	4
Opaka Köyü	Bahçeli Camii Mezarlık		1 24	5 5

Not: Popova Belediyesi'ne bağlı Lüblen, Dosavina, Kozitsa, Palamaritsa, Kardam, Lomtsi, Drinavo ve Globinko köylerinde Müslüman cemaatler hiçbir mallarının olmadığını ilan etmişler; Müftülüğün mektuplarına rağmen Tırgovişte Belediyesine bağlı Bolçevo, Nadarevo, Ovçarovo, Stazaaa, Tsvetitsa Poyduško köylerindeki Müslüman cemaatler ise hiçbir bilgi vermemişlerdir.

Turgovişte 17 Şubat 1941

İmza (Müftü)

Kaynak: BDMA, F.471, C.I, Nu.613, s.14-22.

Ek 2

Ruşçuk İslâm Cemaati Gayrimenkuller Listesi (1940)

Mülkün Çeşidi	Yeri	Sınırları	Emlâk değeri
Bina, Salkımlı Vakfı, hotel	Ruse	M.Zekeriev, S.Alacam, Kubrat ve Aleksadrovskâ sk.	2.249.000
Cami, Samdi Paşa Vakfı, dükkanlar	"	G.Vasilev, Türk Okulu, Ç. Samuel ve Nikolosevska sk.	340.100
Okul, Samdi Paşa Vakfı	"	" " " "	380.400
Bina, Eski Cami Vakfı	"	D.Karov, Nikolaevska, 19. February ve Ç.Samuel sk.	674.800
Dükkanlar, Samdi Paşa V. (9 dükkan, 1 fırın)	"	L.B.Aron, İl.Kasabov, St.Pavlov. Balkan, 19.February sk.	633.800
Dükkan, Samdi Paşa Vakfı	"	F.Zümbülov sk.	94.000
Bina, Mehmed Vakfı, 2 dükkan	"	İv.Zorov, Nadezda, Struma sk.	73.100
Cami, " "	"	" " "	105.600
Cami, Tombul Vakfı, 3 dükkan	"	Dar sk., Antili ve Nadejda sk.	178.600
İki dükkan, Boyalya Vakfı	"	Galip Talat, Nikolauska sk., Belediye Binası	80.000
Vakıf Boyalya, dükkan	"	İbiş Hakkı, Makedonya ve Nadezda sk.	21.200
Vakıf Galez ve Dena Usula, 2 dükkan	"	Avram Bensusam Esat İsmet kuruluşu ve N.Laevska sk	140.500
Vakıf Şerife Hanım, 2 dükkan	"	Kula Baba, mirasçılar Şerifovi Nikolaevska sk.	189.200
Vakıf Dana Usta, 3 dükkan	"	P.Statamatov, Levski ve Nikolaevska sk.	111.000
Vakıf Şeyh Mahmud, dükkan	"	M.Gazurkov, Kirkor Kürdiyani, Nikolaevska sk.	63.800
Vakıf Şeyh Mahmud, okul	"	Cami, İv.Zirov, Nadezda sk.	82.500
Vakıf Kemal Bey, ev	"	Rila sk. Çar Samuel sk.	1.362.500
Vakıf Muçmafa Paşa Camii ve okul	"	" " "	52.000
Okuma evi (şimdi depo)	"	Bezimenne sk. Bozkeva mh.	100.320
Mezarlık ve mezarlık hamamı	"	Musevi Okulu, Dr.Kopan ve Rila sk.	-
Vakıf Abdullah ve mescit	"	Ermeni Mezarlığı ve Razgrad bulvarı	44.000
Vakıf Şahzeli ve ekmeç fırını	"	Niko Trifonov, Veli Sadullah ve Çar Asen sk.	25.500
Mescid, Vakıf Hüseyin Tekke, Vakıf Şahzeli	"	Tsarigrad ve Klimentska sk.	46.500
	"	" " "	62.400

Ruşçuk Şehri 1940

Başkan

Kaynak: BDMA, F.471, C.I, Nu.598, s.23-26.